

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/hermann-robert-a-publicista-gorgei-artur-09-01-04/>

Hermann Róbert

A publicista Görgei Artúr

Görgei Artúr az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc tábornoka, egy ideig hadügyminisztere és a hadsereg főparancsnoka volt. Bár emlékiratai 1852-ben németül, 1911-ben és 1988-ban magyarul is megjelentek, de a tábornok 1852 előtt és után a napi- és hetilapokban, illetve folyóiratokban megjelent kisebb, időnként egyébként kötetnyi terjedelmű írásai azonban összegyűjtve csak most váltak hozzáférhetővé. Pedig az ezekben foglaltak sok esetben kiegészítik és kiigazítják az emlékiratok egyes állításait, emellett bepillantást nyújtanak a nem mindennapi elmének a gondolatvilágába. A Görgei Artúr születésének 200. évfordulóján megjelent kötet szerkesztett bevezető tanulmányát közöljük, melyben a vastag betűs utalások a kiadvány egyes szemelvényeire irányítják a figyelmet.

Minden könyvnek megvan a maga története, így ennek is.¹ Kedves barátom és atyai mesterem, Katona Tamás volt az, aki az 1980-as évek végén, még az Európa Kiadó szerkesztőjeként elkezdett foglalkozni azzal a gondolattal, hogy Görgei emlékiratainak újrafordítása és sajtó alá rendezése után közzéteszi a tábornok más írásait, így az 1848-ban megjelent doktori értekezését, illetve az 1861 után írott hírlapi cikkeit, tanulmányait és vitairatait. El is kezdte az anyag összegyűjtését, azonban az 1989–1990-ben bekövetkezett rendszerváltás sok más kiváló történészhez hasonlóan őt is a politika terére vitte: előbb képviselő és államtitkár, majd nagykövet, végül polgármester lett belőle. Az összegyűjtött és legépelte anyagot átadta nekem azzal, hogy ha kedvem van hozzá, állítsam össze én a kötetet.

Jómagam szintén elkezdtem összegyűjteni az anyagot, s döbbenet láttam, hogy a tábornok a bibliográfiákból ismert írásokon kívül mennyi rövid közlemény szerzője volt az 1867 utáni időszakban, sőt, hogy azon kevés 1848–49-es szereplő közé tartozott, aki nagyszámú interjút is adott az őt felkereső újságíróknak. (Kortársai közül egyedül Kossuthról ismerünk néhány ilyen nyilatkozatot.) Az anyag egyre nőtt és nőtt, míg néhány éve Orosz Zoltán altábornagy úr, illetve Besenyő János ezredes úr megkerestek azzal, hogy ideje lenne újra kiadni Görgei *Gazdátlan levelek* című munkáját. Azt javasoltam, hogy ha van rá kiadói kapacitás, akkor ne csupán ezt a kétségkívül fontos, de kis terjedelmű művet jelentessük meg, hanem tegyünk kísérletet Görgei teljes publicisztikai munkásságának közzétételére – ide értve az eldugott helyeken, magyarul vagy németül megjelent interjúkat vagy más, visszatekintő jellegű szövegeket is. A Zrínyi Kiadó késznek mutatkozott az így összegyűjtött anyag megjelentetésére, amely 11 tételben tartalmazza a tábornok említett munkáit.²

A tanulmánynak nem célja az életpálya teljes áttekintése – erről az olvasó a Pethő Sándor – Julier Ferenc szerzőpáros 1930-ban megjelent életrajzából, illetve Kosáry Domokosnak a Görgey/Görgei-kérdés történetét áttekintő kétkötetes munkájából tájékozódhat.³ Nem tartottam feladatommak azt sem, hogy a tábornok irodalmi teljesítményét értékeljem – ezt több mint egy évszázada, máig érvényes módon megtette a kiváló irodalomtörténész, Voinovich Géza⁴. Elsősorban a művek keletkezéstörténetét, fogadtatását és forrásértékét kívántam bemutatni.

Görgei kémiai értekezése

Görgei (1848-ig Görgey) Artúr 1818. január 30-án született a Szepes megyei Toporcon (ma Toporec, Szlovákia), a Felvidék egyik legrégebb nemesi családjában. Apja Görgey György (1777–1843), anyja Pertzian (Perczián) Erzsébet Vilma (1784–1829), szepesi polgárlány volt. Testvérei: Guidó (1810–1864), Ármin (1812–1877) és István (1825–1912). Közülük Ármin honvéd alezredes, István százados volt a hadseregben.

Artúr tanulmányait a késmárki evangélikus líceumban kezdte, s anyja betegsége miatt kétéves kihagyás után, 1829-ben folytatta. 1832-ben hadapródként került a császári királyi hadseregbe, majd a tullni utászkar iskolában tanult. 1837–1842 között a bécsi magyar királyi nemesi testőrségben szolgált, majd főhadnagyi rangban a 12. (Nádor) huszárezredhez került. 1845-ben rangjának megtartásával kilépett a császári királyi hadseregből.

Ezt követően eleinte nehezen döntötte el, hogyan folytassa tovább pályáját. Először arra gondolt, hogy öccséhez, Istvánhoz hasonlóan ügyvéd lesz.⁵ 1845 szeptemberétől Prágában az egyetemen kémiai tanulmányokat folytatott, s Josef Redtenbacher professzor irányításával a kókuszdió illóolajait vizsgálta. (Redtenbacherhez barátja, Rösler Gusztáv császári királyi főbányatanácsos ajánlotta be.)⁶ Vizsgáit kitűnő osztályzattal zárta. 1846. november 23-án az elkövetkező két évre az egyetem vezetése kétéves ösztöndíjat szavazott meg számára.⁷ Olyannyira beleszeretett a kémiába, hogy az akkori állásával elégedetlen István öccsét is Prágába hívta azzal, hogy „*mint vegyész többet használhatsz hazádnak, mint akármely más pályán.*”⁸ Redtenbacher pedig annyira elégedett volt a munkájával, hogy asszisztensi állást szerzett neki a lemergi egyetemen; Görgei ezt azonban végül nem fogadta el.⁹

Görgei 1848 márciusában megnősült, majd feleségével, Adèle Aubouin-nel hazatért Magyarországra. Az volt a terve, hogy afféle jószágkormányzóként átveszi nagynénje, Görgey Ferencné Kosztolányi Mária toporci birtokának vezetését, s a jobbágyfelszabadítással szabaddá vált földön korszerű gazdálkodási módszereket vezet be. Nem mondott azonban búcsút a kémiának sem. A toporci kúriában laboratóriumot kívánt berendezni, hogy folytathassa Prágában megkezdett kísérleteit.¹⁰

Addig is nekilátott, hogy első önálló tudományos munkáját, amely a kókuszdió szilárd és folyékony zsírsavjairól szólt, végleges formába öntse. Volt professzora, Redtenbacher ugyanis meg akarta jelenteni az értekezést, amely bizonyította a laurinsav és a kaprinsav jelenlétét a kókuszdióolajban. A meglehetősen unalmas toporci hétköznapiakon Görgei viszonylag hamar végzett az értekezéssel. 1848. május 21-én készült el a munka, s elküldte Prágába. Értekezését még abban az évben közzétette a korszak híres kémiai folyóirata, a Liebig-féle „Annalen der Chemie und Pharmacie”, s megjelent az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványsorozatában is (Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien). A közlemény 1848-as dátummal, de némi késéssel látott napvilágot. Így aztán a tudósjelölt a tiszteletdíjat és a különnyomatokat csak 1851 őszén, Klagenfurtban kapta meg, amikor már egész Európa ismerte a nevét – de nem kémikusi ténykedése miatt.¹¹

Kémikusi működését a legutóbbi ezzel kapcsolatos összefoglaló így értékeli: „*Görgey munkájának tudományos eredménye (...) a mirisztinsav (C₁₄) azonosítása, a laurinsavas etilészter előállítás, a laurinsav tulajdonságainak, illetve a bárium-laurinát oldhatóságának meghatározása is. Görgey nem titkolt vágya volt "új savat felfedezni". Ez ugyan nem sikerült, de egy tévesen felfedezni vélt sav cáfolata viszont igen. A francia St. Èvre Görgey munkálkodásával egy időben közölte azt a felfedezését, hogy egy bizonyos cocinsav (C₁₁) is létezik. Görgey kiderítette, hogy az nem más, mint a rosszul elválasztott 10-es és 12-es*

szénatomszámú zsírsavak elegye, aminek még az analízise sem volt elég körültekintő. Kimutatta, hogy a savak ezüstsóján alapuló elemanalízis nem elegendő, a báriumsó is kell a sztöchiometria egyértelmű megállapításához. Tudomásunk szerint St. Èvre később nem reagált Görgey cáfolatára, ma már viszont tudjuk, hogy a természetben a páros szénatomszámú szerves savak keletkezése a kedvezményezett.”¹²

Kémikusi ténykedése – saját bevallása szerint – hadvezéri mentalitását is befolyásolta. „Kémiai tanulmányaim közben tanultam azt meg, hogy pusztá okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképpen csalódhatik az ember a valóság felől; de egyúttal azt is megtanultam, miféle módon lehet csalódásait sikeresen ellenőrizni, és így a valóság fölismerésében biztosan eljutni” – mondta később Than Károly kémikusnak, hozzátéve, hogy „én katonai sikereimnek legnagyobb részét kémiai tanulmányaimnak, a bűvárkodás révén szerzett értelmi fegyelmezettségemnek köszönhetem.”¹³

Görgei 1848–1849. évi cikkei, kiáltványai és beszédei

1848. május végén Görgei elhagyta Toporcot és Pestre utazott. A források összevetése alapján úgy tűnik, ekkor még nem döntötte el, hogy katona lesz-e vagy más, polgári foglalkozás után néz. Ekkortájt kereste fel Eötvös József bárót, a vallás- és közoktatásügyi minisztert, akitől a pesti egyetem kémiai tanszékének vezetését kérte, de Eötvös elutasította őt.¹⁴

Görgei politikai orientációját jelzi, hogy első magyar nyelvű írása a radikálisok lapjában, a „Marcius Tizenötödike” június 5-i számában jelent meg (magát a cikket június 2-án írta). A kilépett császári királyi főhadnagy és reménybeli egyetemi oktató valamikor május utolsó napjaiban érkezett meg a magyar fővárosba, ahol ekkor már több mint két hete folyt az új magyar hadsereg, a rendes önkéntes mobilis nemzetőrség – vagy ahogy már ekkor egyre többen nevezték, a honvédség – szervezése.¹⁵

Görgei a cikkben azt az elképzelést bírálta, hogy a honvédsereg tisztjei számára drága egyenruhát írjanak elő. „Vagy talán már egészen megfeledkeztünk arról, hogy nemcsak a gazdagok soraiban, hanem a legszegényebbek közt is mindig találkoztak főtisztnek alkalmas egyének?” – tette fel a kérdést. – „Válasszuk meg főtisztnek a képest [alkalmast]. Ne zárjuk ki a képest, mert szegény. Kizárnók pedig egyedül gazdagokra számított rendszabály által” – írta. Az „egy quietált [kilépett] huszárfőhadnagy” aláírással megjelent cikk olvastán bizonyosak lehetünk abban, hogy Görgey a saját példájára gondolt. (II/1. Budapest, 1848. június 5. – Görgei cikke a honvédsereg egyenruhájáról. In: Görgei /2018/ 67-69. – A hivatkozás feloldása itt és a továbbiakban is a tanulmány végén. /A szerk./) Hiszen annak idején azért kérte a Nádor-huszárokhoz magát, mert az ő díszegyenruhájuk ezüst-, míg a többieké aransujtásos volt. S ezt az ezüstsujtást is alig tudta kigazdálkodni a komiszkenyérre elegendő zsoldból.¹⁶ Érveit aztán néhány nappal később öccse, István, immáron névvel aláírt cikkben ismételte meg.¹⁷

Görgeinek az Eötvöstől kapott elutasító válasz adhatta meg a végső lökést ahhoz, hogy jelentkezzen a honvédség soraiba. Június 5-én feleségéhez írott leveléből már egyértelműnek tűnik, hogy megtette az ezzel kapcsolatos lépéseket¹⁸, s június 9-én meg is született a századosi kinevezése.

Következő írása már egy újabb ranghoz és egy újabb beosztáshoz kapcsolódik. 1848. augusztus 27-én honvédőrnaggyá és a tiszáninneneni önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának parancsnokává nevezték ki. A parancsnoksága alá küldendő megyei, szabad királyi városi és szabad kerületi önkéntesek azonban igencsak lassan gyülekeztek, így aztán

őszinte öröme szolgált, amikor szeptember 13-án megérkeztek a Szeged városa által kiállított önkéntesek. Az ezt követő nyolc napban azonban hiába várta az újabb önkéntes csapatokat. Szeptember 21-én – amikor serege rendezett része még mindig csak 242 szegedi önkéntesből állt – közleményben dicsérte a várost és önkénteseit, illetve a Kassa város által küldött tüzéreket. (II/2. Szolnok, 1848. szeptember 21. – Görgei levele „Kossuth Hírlapja” szerkesztőségének. In: GÖRGEI /2018/ 69-70.) (A szöveg önmagában nem annyira érdekes, a megjelenés helye viszont annál inkább. A tudósítás ugyanis nem a hivatalos „Közlöny”, hanem a Kossuth nevét viselő hírlap, a „Kossuth Hírlapja” írott hasábjain jelent meg. Görgei ugyanis már ekkor a radikálisabb, Kossuth által képviselt politikában látta az augusztus végén kibontakozott válságból való kilábalás útját.¹⁹

Görgei a továbbiakban tudomásunk szerint nem írt hírlapi tudósítást. Ugyanakkor Mód Aladár, majd az ő nyomán Kosáry Domokos Görgei egy másik írását is azonosította a „Marczius Tizenötödike” hasábjain, amelyben 1849. április 7-én a radikális lap szerkesztőségének lelkes hangon számolt volna be az 1849. április 6-i isaszegi győzelem következményeiről. Mód Aladár szerint Görgeinek a lap által 10-én közölt leveléből kitűnik, hogy „a győzelemsorozat nyomán feltámadó általános lelkesültség Görgeyt is magával ragadta”.²⁰

Kosáry Domokos először a magyar sajtótörténet vonatkozó fejezetében, majd a Görgey-kérdés történetéről írott munkája második, átdolgozott és bővített kiadásában hivatkozott a cikkekre. Szerinte Görgei 1849. április eleji érzelmeit jól mutatta a levél, amely „már közvetlen tegező hangnemével is világosan jelezte, hogy ő az ifjú radikálisokkal közeli, egyetértő, személyes kapcsolatban állt.”²¹

Az említett cikk szerzője azonban nem Görgei, hanem a Kossuth környezetében tartózkodó, az egész tudósítást aláíró Csernátoni Lajos, a „Marczius Tizenötödike” egyik szerkesztője. A félreértést az okozhatta, hogy a „Seregünknek ma a következő napiparancsa volt” kezdetű szövegrész után belső idézőjelben a következő szöveg szerepel: „Előre minden áron! Éljen a haza! Görgey.” Azaz, Csernátoni a saját beszámolójában idézte Görgei (nem létező) napiparancsát. A két szöveg nem válik el egymástól a tipográfiai szempontból amúgy igen egyértelműen tördelt lap hasábjain. A szövegben egyetlen passzus sem utal Görgei szerzőségére. Csernátoniéra annál inkább. „Nem vagyok képes kétsornyi eszme láncolatot leírni. Hiába nagyon közel vagyunk Pesthez, hova, tudod, sok mindenféle érdek vonz.” Nem a fővezér beszámolója, hanem a fővárosi közönségtől elszakadt hírlapíró sóhaja ez.

Érdemes megjegyezni, hogy Kossuth e napon az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz írott jelentésében a következőket olvashatjuk: „De vezéreink s e vitéz hadsereg nem ismernek fáradságot, (...) – holnapra is azon jelszavuk van, amely tegnap volt, s e szó: "előre".” Csernátoni szerzőségére utal a szöveg egy másik helye is: „Windisch-Grätz és vazaljai még ma reggel ugyanaz szalonban voltak, melyben jelen soraimat írom, még helyük sem hűlt meg jóformán.” Erre rímel a szintén Kossuth jelentésében szereplő következő kitétel is: „Késő éjjel van, s én fáradtan, de nyugodt kebellemel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windisch-Grätz...”²²

Visszatérve az eseményekre, Görgei 1848 szeptemberében a Csepel-sziget, majd a kelet-dunántúli népfelkelés parancsnokaként a Karl Roth vezérőrnagy vezette horvát hadosztály elleni hadműveletet irányította. Szeptember 30-án hazaárulás vádjával kivégeztette Zichy Ödön grófot, Fejér megye volt adminisztrátorát. Fontos szerepet játszott Karl Roth Szlavóniából betört hadosztályának október 7-i fegyverletételében. Október 7-én a végrehajtó hatalmat átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) Görgeit ezredessé, 11-én vezérőrnaggyá léptette elő, ám ez utóbbi kinevezést nem hozták nyilvánosságra. Az újdonsült ezredes a lajtai tábor dandárparancsnokaként kisebb sikereket aratott, s az október

30-i vesztes schwechati csatában ő vezette az elővédet, illetve a jobbszárnyat. A csata után Kossuth nyilvánosságra hozta tábornoki kinevezését, s november 1-jén kinevezte a feldunai hadtest parancsnokává.

A fiatal tábornoknak a hadseregszervezés ezernyi gondja mellett (II/3. Pozsony, 1848. november 3. – Görgei „tábornok és főtáborvezér” kiáltványai szökések és fegyelemsértések megbüntetéséről. In: GÖRGEI /2018/ 71.) politikai problémákkal is meg kellett küzdenie. Az 1848 októberében a császári ház és Magyarország között bekövetkezett szakítást követően mindkét fél azt igyekezett bizonyítani, hogy a törvényesség az ő oldalán áll. Ez főleg a magyar tisztikar lojalitásának további biztosítása szempontjából volt fontos kérdés, hiszen a tisztikar nagyobbik és értékeesebb részét volt vagy tényleges állományú császári királyi tisztek alkották. Ezért is volt fontos az a Görgei és Csány László kormánybiztos által 1848. november 26-án kibocsátott kiáltvány, amelyben visszautasították a magyar küzdelem jogszerűségét kétségbe vonó császári és császári királyi fővezéri kiáltványokat, valamint a hadsereg hűségéről biztosították a magyar országgyűlés mellett a végrehajtó hatalmat gyakorló OHB-t. (II/4. Pozsony, 1848. november 26. – Görgei és Csány László teljhatalmú országos biztos nyilatkozata a császári és királyi fővezéri kiáltványokról. In: GÖRGEI /2018/ 72-73.) Nem csoda, hogy Kossuth külön levélben köszönte meg Görgeinek a kiáltványt.

Ugyanilyen fontos volt az a – nagyjából Kossuth által fogalmazott, de szintén Görgei és Csány aláírásával megjelent – december 10-i kiáltvány, amelyben a hadsereg nevében visszautasították V. Ferdinánd lemondását és I. Ferenc József önkényes, a magyar törvényeket semmibe vevő trónra lépését. (II/5. Pozsony, 1848. november 10. Görgei és Csány László teljhatalmú országos biztos nyilatkozata a feldunai hadsereg nevében V. Ferdinánd lemondásáról és I. Ferenc József trónra lépéséről. In: GÖRGEI /2018/ 73-75.)

A források alapján fiktívnek kell viszont mondanunk azt az 1849. január 2-án publikált kiáltványt, amelyben Görgei közölte Kolozsvár visszavételének igaz és Franz Schlik császári királyi altábornagy vereségének hamis hírét. A kiáltvány így folytatódott: „Íme mindenfelé győz a magyar vitézség, – csak ti – kiknek apáitok s testvéreitek imái kísérik harcait – s áldásaik győzelmeiket – csak ti lennétek-e azon szerencsétlenek, kik felett a hiteszegett osztrák ellenség diadalt vívhatna ki?”. (II/6. Budapest, 1849. január – Görgei fiktív kiáltványa. In: GÖRGEI /2018/ 75-76.)

Hogy a kiáltvány nem Görgei műve, arra némi bizonyíték lehet az, hogy Görgei egyetlen más kiáltványában sem szerepel a historikus érvelés, ebben pedig szó esik Hollós Mátyásról, a rákosi mezőről stb. Közvetett bizonyíték Kossuth december 31-i kiáltványa, amely szintén közli az erdélyi diadalok hírét, illetve azt, hogy „*derék tábornokunk, Mészáros Schliknek már sarkában van...*”²³

Budapest feladása előtt Görgei feldunai hadtestét tömegesen hagyták el a volt császári királyi tisztek. Görgei senkit sem tartóztatott közülük. A tisztikar tömeges távozása ugyanakkor a hadtest felbomlásával fenyegetett. Görgei ezért 1849. január 5-én Vácott egy napiparancsot és egy nyilatkozatot bocsátott ki. A napiparancsban Görgei leszögezte: „*Én Magyarhon ügyét igazságos ügynek tartom, s azért a vezérséget, mellyel megkínáltattam, el is vállaltam. És meg fogom állni e helyet, valámíg a nemzet és e sereg bizalmát bírandom, – habár el is tántorodnának seregünk legjobbjai, s megtagadnák karukat az igaz ügytől*”. Ezután úgy ismertette a dunántúli hadjárat történetét, hogy saját bevallott hibái inkább az OHB-t terheljék. Görgei különösen azt rosszalta, hogy az OHB akkor adott ki támadási parancsot, amikor „*tudtunk s megegyezésünk nélkül az ellentábor vezéréhez bocsátott küldöttség kinevezése által zavarba, sőt, kétes színbe*” ejtette a hadsereget. A nyilatkozatban kijelentette, hogy a feldunai hadtest az áprilisi törvények védelméért minden külső

ellenséggel határozottan szembeszáll, ugyanakkor tiltakozott egy esetleges köztársasági fordulat ellen. Kijelentette, hogy a hadsereg bármilyen béketárgyalás eredményét csak akkor hajlandó elfogadni, ha az biztosítja az áprilisi törvényeket és a hadsereg becsületét. Emellett leszögezte: a feldunai hadtest a továbbiakban csak azokat a parancsokat fogja követni, amelyeket Mészáros Lázár hadügyminiszter vagy annak helyettese „*törvényes alakban bocsát ki*”. (II/7. Vác, 1849. január 5. – Görgei váci napiparancsa és nyilatkozata az önvédelmi harc folytatásának feltételeiről. In: GÖRGEI /2018/ 75-76.)

A nyilatkozat politikai állásfoglalása lényegében megegyezett azzal, amit Kossuth és az OHB akkoriban képviselt. Nem mondta fel az OHB iránti engedelmességet, csupán szakmai irányítást követelt a hadviselésben. A hadtest továbbra is a törvényes és kényszerített önvédelem talaján állt, s ugyanazt vallotta, amit 1848 novemberében vagy decemberében. Végül pedig, nem kínálkozott fel az ellenséggel való alkudozásra, illetve, bármilyen alkudozás előfeltételeként ugyanazt szabta, amit az OHB: az áprilisi törvények elismerését. A nyilatkozatban nem esett szó a dinasztjáról, sőt, magáról V. Ferdinándról is csak úgy, mint az 1848-as áprilisi törvények szentesítőjéről.²⁴

A tábornok a két okmányt magyarul és németül sokszorosítottatta a könyvatos tábori sajtóval. A példányszámot nem ismerjük, de – tekintve a könyvatos sajtó korlátozott kapacitását – aligha lehetett több 10-15 darabnál. Erre mutat, hogy a legtöbb példányban ismert litografált napiparancsból hét példányt ismerünk, s a nevesített címzettek között csak a hadosztályok és dandárok parancsnokai szerepeltek.²⁵ 1849 januárja elején a feldunai hadtest négy hadosztályból és nyolc dandárból, valamint a hadtestközvetlen alakulatokból állt, ugyanakkor az egyik hadosztálynak nem volt parancsnoka. Ennek alapján 12 példánnyal számolhatunk.

Az 1980-as évekig a két okmányt mindenki Görgei Artúr művének tartotta. 1988-ban azonban Varga János sajtó alá rendezésében megjelent Frideczky Lajos 1848–1849. évi Nógrád megyei képviselő 1892–1893-ban írott emlékirata. Frideczky 1849. január 5-én Vácott találkozott Görgeivel, s a tábornok megbízta őt azzal, hogy a serege útjába eső vidékeken foglalja le az útba eső pénztárak pénzkészleteit, illetve a hadseregellátáshoz szükséges anyagokat. Emellett Görgei közölte vele a váci nyilatkozat tartalmát, s felkérte őt „*annak pontonként magyar nyelven is fogalmazására.*”²⁶

Varga János a vonatkozó passzushoz írott jegyzetében azt állította, hogy „*a proklamációnak [kiáltványnak] egy Frideczky sajátkezűleg írt magyarnyelvű példányát, pontosabban annak "impurumát" [piszkozatát] meg lehet találni a Magyar Országos Levéltár Görgey-levéltárában (P 295., b/2. fasciculus)*”. Ott azonban nincs és nem is volt ilyen okmány.²⁷ Vitális Mór nyugalmazott törvényszéki bíró 1898. szeptember 14-én felvilágosítást kért Frideczkytól, hogy a kiáltványt tulajdonképpen ki fogalmazta, „*mert vita tárgyát képezi – a vitatkozók egy része Ballagi Mórt, másik része Környei Pistát, a harmadik pedig téged állít szerzőnek*”. Frideczky válasza így szólt: „*Ballagi Mór emlékezetem szerint ott nem volt. Környeinek még a nevét sem hallottam, de nem is ismertem. A proklamáció kibocsátását, tartalmát s alakját egy megelőzőleg tartott katonai tanácskozás Görgei indítványa szellemében állapította meg. A proklamáció fogalmazására vonatkozó kérdésedre csak azt válaszolhatom, hogy arról még életben lévő, általam igen tisztelt s hazafi érzelmei tekintetében tudomásom s meggyőződéseim szerint kifogástalan jellemű Görgei Artúr tábornok, vagy ennek fivére, Görgey István adhatnak teljes felvilágosítást.*” Varga szerint „*Frideczky tehát nem állítja, de nem is tagadja a formulázásban játszott szerepét; ehelyett a kérdezősködőt a Görgeyekhez utasítja, akik feltételezése szerint a proklamáció létrejöttének összetett és bonyolult történetét minden vonatkozásban ismerhetik, és ezért a leghitelesebben nyilatkozhatnak róla.*”²⁸ Mindezek alapján Görgei szerzősége továbbra sem

vonható kétségbe – Frideczky szerepe legfeljebb az eredetileg németül fogalmazott okmány magyarítására korlátozódhatott.

Az 1900-as évek elején Tragor Ignác váci helytörténész is megkereste a nyilatkozattal kapcsolatban Görgeit, aki az okmányt napiparancsnak nyilvánította (ami persze csak az okmány első felére érvényes), és tiltakozott a kiáltvány (proklamáció) kifejezés használata ellen. Ugyanakkor Tragor tévesen azt állította, hogy a két okmányt Görgei csak németül bocsátotta ki, ami viszont tényszerűen nem igaz.²⁹

Kossuth félreértette a nyilatkozatot, pontosabban, azt a kivonatot, amelyet Görgei ellenlábasa, Perczel Mór vezérőrnagy juttatott el az OHB-hoz. Különösen felháborodott azon, hogy Görgei az OHB-t tette felelőssé a dunántúli visszavonulásért. Azt hitte, hogy a „körítés” a lényeges, s nem a nyilatkozat pontjai. Görgei magyarozatát megismerve azonban már nem tett több szemrehányást a tábornoknak.

Félreértette a nyilatkozatot Alfred Windisch-Grätz tábornagy, a cs. kir. fővezér is. Azt hitte, hogy Görgei alkudozni akar, s büntetlenség és szabad külföldre távozás fejében kész megadni magát. Igaz, erre a meggyőződésre is már csak akkor jutott, amikor Görgei hadteste január végén kicsúszott a császári királyi csapatok gyűrűjéből. Ajánlatát egy nyugalmazott huszárszázados útján juttatta el Görgeihez. Görgei négy szemközt tárgyalt a küldöttel, majd beszóltotta néhány törzstisztjét, közölte velük Windisch-Grätz ajánlatát, végül a küldött kezébe nyomta a nyilatkozat egy példányát azzal, hogy *„vigye meg ezt feleletül annak, aki küldte – azon megjegyzéssel, hogy ez a feldunai hadtest ultimátuma s a parancsnoké.”*³⁰

Lényegében a váci nyilatkozatban foglalt alapelveket, az alkotmányos magyar királyság védelmét jelölte meg a január 12-én, Léván a hadtesthez, majd január 20-án a bányavárosok lakóihoz kibocsátott kiáltványban. (II/8. Léva, 1849. január 12. – **Görgei lelkesítő kiáltványa a feldunai hadsereghez; II/9. Besztercebánya, 1849. január 20. – Görgei kiáltványa a bányavárosok lakóihoz az önvédelmi harc céljairól.** In: GÖRGEI /2018/ 80-83.) Az előbbinek szintén könyomatos, magyar, német és szlovák példányait ismerjük, az utóbbinak csak a német változata jelent meg.

Görgei az 1849. január-februári felvidéki hadjárat során szembesült az időnként vallási köntösben jelentkező nemzetiségi kérdés jelentette katonai problémákkal. A helyi szlovák lakosság egy része ugyan támogatta a szabadságharc ügyét, de Liptó, Turóc és Sáros megyében ellenséges hozzáállással, illetve a szórványos ellenállás jeleivel is találkozott. Ezek leszerelését szolgálta a február 4-én, Lőcsén a Szepesség lakosságához kibocsátott magyar és német nyelvű kiáltvány, illetve az Eperjesen a Sáros megyei papság képviselői előtt tartott beszéd. (II/10. Lőcse, 1849. február 4. – **Görgei kiáltványa a Szepesség lakosságához; II/11. Eperjes, 1849. február 9. – Görgei beszéde a Sáros megyei papsághoz az egyházi személyek feladatairól.** In: GÖRGEI /2018/ 82-84.) A tábornok nem aktív részvételt, hanem csupán jóindulatú semlegességet kért, a papok feladatát pedig a gyűlölködés lecsillapításában jelölte meg. (Görgei szónoki képességeiről a kortársak általában elismerően nyilatkoztak³¹, ugyanakkor jelenleg összesen két beszédének korabeli lejegyzését ismerjük: ezt, illetve az 1849. augusztus 11-i aradi haditanácson elmondottat. A többiek tartalmát csak kortársi emlékiratokból rekonstruálhatjuk.³²)

Barátja, Leiningen-Westerburg Károly így jellemezte szónoki képességeit: *„Bár nem volt szószékre való szónok: mégis kevés embernek állott annyira rendelkezésére a világos, éles beszéd, mint neki. Logikus élességgel tudta az ügy fő mozzanatait kiemelni, sohasem ismételte magát, sohasem hagyott hézagot. Mély gondolkodó volt, és amint lassan beszélt, érezte az ember, hogy minden szavát megfontolta; nem lelkesített, nem ragadott magával, de meggyőzött. Ezért szavai nem is hatottak oly gyorsan, mint a jobb szónokok szép frázisai.*

– Gondolatok voltak, és nem szavak. Nagyon szerencsés volt a legénységhez intézett rövid, nyers beszédben. A legválságosabb pillanatokban, a legnagyobb fáradalmak közt, megjelenése fölvilványozott mindenkit. (...) Ha lehetett, mindig németül beszélt, mert folyékonyabban tudott ezen beszélni, mint anyanyelvén.”³³

Következő kiáltványa ismét egy politikai válsághelyzet megoldását célozta. 1849. február első napjaiban megvalósulni látszott a magyar főerők összpontosítása – az így létrejövő hadsereg fővezérévé a kormányzat Henryk Dembiński lengyel altábornagyot nevezte ki. A kinevezés miatt Görgei hadtestében elégedetlenség mutatkozott (hiszen nélküle a rangidős Görgeit illette volna a tisztség), Görgei azonban német nyelvű napiparancsban intette türelemre tisztjeit, ugyanakkor ő maga is jelezte fenntartásait („...magamat Dembiński altábornagy parancsainak, ki, mint mondják, háborúban megőszült érdemes hadvezér, önként alávetem”). (II/12. Kassa, 1849. február 14. – **Görgei napiparancsa Henryk Dembiński altábornagy főparancsnoki kinevezéséről.** In: **GÖRGEI /2018/ 84.**) E fenntartások alaposságát jelezte a Kassa város lakosaihoz intézett kiáltvány, Dembiński ugyanis – Görgei javaslatával ellentétben – elrendelte a frissen felszabadult felvidéki területek feladását. (II/13. Hely és dátum nélkül [Kassa, 1849. február 18. körül] – **Görgei kiáltványa Kassa város lakosaihoz a VII. hadtest elvonulásáról.** In: **GÖRGEI /2018/ 85.**)

Görgei részt vett a február 26–27-i kápolnai csatában, előbb a bal-, majd a jobbszárnyat vezényelte. Március 3-án Tiszafüreden Szemere Bertalan főkormánybiztos a tisztikar kívánságára a leváltott Henryk Dembiński helyére őt nevezte ki a főszereg ideiglenes fővezérévé. Ezt a pozíciót március 8-ig töltötte be. Március 8-án megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát. Ezt követően ismét a VII. hadtest parancsnoka volt. Vetter Antal fővezér betegsége után, március 30-án Kossuth őt nevezte ki ideiglenes fővezérré. Ebből az időszakból két, nyomdai úton sokszorosított, a hadsereg fegyelmével kapcsolatban kiadott kiáltványát ismerjük. (II/14. Mezőkövesd, 1849. március 20. – **Görgei felhívása a föld népéhez és a községek előljáróihoz a szökevények elfogásáról; II/15. Gyöngyös, 1849. április 1. – Görgei napiparancsa a fegyelem fenntartásáról.** In: **GÖRGEI /2018/ 85-87.**)

A tábornok a tavaszi hadjárat hat csatájában és ütközetében (Hatvan, Tápióbrsike, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom) előbb a főváros alá szorította vissza a császári királyi főszereget, majd a főváros és az ország nagy részének kiürítésére kényszerítette. Olyan győzelemsorozat volt ez, amely méltán ejtette bámulatba a magyar és az európai közvéleményt.

1849. április 7-én Görgei és Kossuth Gödöllőn nemcsak a további hadműveletekről, hanem az ország előtt álló politikai lehetőségekről is beszéltek. Kossuth – állítása szerint – ekkor tájékoztatta Görgeit a trónfosztás és a függetlenség kimondásának tervéről, Görgei viszont azt állítja emlékiratában és későbbi írásaiban, hogy Kossuth tájékoztatójából nem derült ki, hogy az OHB elnöke milyen politikai lépések megtételére készül.³⁴

Görgei emlékirataiban maga is bevallja, hogy a függetlenség és a trónfosztás kimondása „*saját nemzeti érzésemmel tökéletesen megegyezett*”, azaz, politikai kifogásai nem voltak a határozatok ellen.³⁵ Ezt megerősíti az a két (három) kiáltvány is, amelyeket ezekben a napokban, de még a trónfosztó és függetlenségi határozat hírének vétele előtt adott ki.

Irányi Dániel képviselő még 1849. március 2-án interpellálta az OHB-t arról, milyen bánásmódban és ellátásban részesülnek a császári királyi hadifoglyok. Az OHB március 10-i utasítására a hadügyminisztérium részletes kimutatást készített a hadifoglyok fizetéséről.³⁶ Mészáros javasolta az OHB-nak, hogy a főtisztek havi fizetését emeljék fel. Ezt az OHB elfogadta, azzal a kitételrel, hogy akkor viszont csökkentsék a törzstisztek és tábornokok

illetményét.³⁷ Mészáros ebbe beleegyezett. Mivel időközben a magyar foglyokkal szembeni bánásmódról rossz hírek érkeztek Debrecenbe, az OHB felkérte Mészárost, írjon Windisch-Grätznek levelet: ha a kitűzött határidőig nem változtatja meg bánásmódját, „*mi hasonló sorsba tesszük az ő foglyait, minőben a mieink vagynak.*”³⁸

A táborba utazó Kossuth március 29-én a hadsereg vezetőire hivatkozva követelte az OHB-tól, tegye közzé rendeletben: a Magyar Korona országainak minden olyan lakosát, akit fegyverrel a kézben fognak el, hazaárulónak fogják tekinteni. A fogoly tiszteket el kell zárítani, s a szó valódi értelmében rabnak tekinteni. Azokat a foglyokat, akik saját hazájuk ellen fogtak fegyvert, mint „kriminalistákat”, véstörvényszék elé kell állítani. Az OHB úgy vélte, hogy amíg Mészáros levelére válasz nem érkezik, egy ilyen rendelettel csak a hadügyminisztert kompromittálnák. Ezért arra kérte Kossuthot, hogy várja meg a Mészáros levelében szabott április 20-i határidőt. Ugyanakkor a „Közlönyben” rendeletben közölte, hogy ha Windisch-Grätz nem teljesítené a felszólítást, a foglyokkal abban a szellemben fognak eljárni, ahogy ezt Kossuth levelében megfogalmazta.³⁹

Kossuth azonban már április 3-án közölte az OHB-val: inkább semmit sem küld el a császári királyi fővezérhez, de Mészáros levelét semmi esetre sem. „*Stílusa, mely császárról, királyról beszél, s irgalmat-kegyelmet kér foglyaink iránt, nem illik nemzetünk állásához.*” Azt is kifogásolta, hogy Mészáros Windisch-Grätz „született nagylelkűségére” hivatkozik.⁴⁰ Először ő maga akart írni az ügyben, de miután Görgei is rosszalta és „*elküldhetetlennek mondotta*” a Mészáros-féle levelet, Kossuth április 6-án Szentmártonkátáról írott levelében Görgeit kérte meg a felszólítás megfogalmazására, az ő március 29-i levelének szellemében.⁴¹ Görgei ezt meg is tette. Maga Vukovics is kiemeli emlékirataiban, hogy Görgei levele „*kitűnő német tollal [volt] írva, s hangulata büszke s öntudatteljes volt.*”⁴²

A nyilatkozatot Görgei jóváhagyatta Kossuthal, majd április 9-i dátummal Gödöllőn német nyelven saját aláírásával litografáltatta, s emlékirata szerint több példányban átküldette az osztrák előőrsökhöz.⁴³ A fővezér néhány nap múlva, április 12-én Vácott *A magyar hadsereg főparancsnoka a néphez* címmel, s rövid bevezetővel magyarul is közzétette a felszólítást. (II/17. Vác, 1849. április 12. – **Görgei kiáltványa a magyar néphez, amelyben közzéteszi a császári királyi fővezérséghez intézett felszólítását a magyar hadifoglyokkal való bánásmódról.** In: GÖRGEI /2018/ 88-89.)

Vác 1849. április 10-i bevételét követően Görgei oda tette át a főhadiszállását. Itt diktálta le a következő kiáltványát „*a vitéz magyar sereghez*”, amelyet mind magyar, mind német nyelven ki is nyomtattatott. (II/16. Vác, 1849. április 10. – **Görgei kiáltványa a magyar hadsereghez, amelyben köszönetet mond az eddigi győzelmekért.** In: GÖRGEI /2018/ 87-88.) Ebben így fogalmazott: „*Nagy dolgok történtek már, még nagyobbaknak kell történniök, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen.*” Ez utóbbi kitétel arra utalt, hogy Görgei elfogadható célnak tartotta az ország függetlenségének kivívását, de ennek deklarációját csak a teljes katonai győzelem után vélte célszerűnek. Mindenesetre, a két kiáltványból szintén nem olvasható ki semminemű ellenszenv a Kossuth által képviselt függetlenségi politikával szemben.

A függetlenség és a trónfosztás kimondásának híre 1849. április 17-én érkezett meg a hadsereg lévai főhadiszállására. A tisztikar körében ugyan volt némi morgolódás, és az esti vacsorán kisebbfajta vita is kibontakozott, de az ellenzők többnyire nem a határozatok tartalmát, hanem annak időszerűségét vitatták. Görgei április 29-én ki is hirdette az április 19-én kibocsátott *Függetlenségi Nyilatkozatot*⁴⁴, sőt, még rá is erősített az ugyanezen a napon, 1849. április 29-én kibocsátott kiáltványával. Ebben a Habsburg-házat „*esküszegő rút dinasztianak*” nevezte, a háború időtartamáról és jellegéről pedig így nyilatkozott: „*Sokan*

vannak köztünk, kik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövődjét; de ne ámitsátok magatokat, mert ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, ez európai harc leend: a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. – S győzni fog a nép; győznie kell mindenütt!“. (II/18. Komárom, 1849. április 29. – Görgei kiáltványa a függetlenségért vívott harc kilátásairól. In: GÖRGEI /2018/ 90-91.) Az okmány érdekessége, hogy ez Görgei egyetlen olyan 1849. évi kiáltványa, amelynek ismerjük a saját kezű fogalmazványát – s ez a kézirat magyar nyelvű.

1849. június 5-én Julius Haynau tábornagy, a magyarországi császári királyi hadsereg főparancsnokának rendelete alapján Pozsonyban kivégezték báró Mednyánszky László honvédőrnagyot és Gruber Fülöp honvédszázadost. A két tiszt az 1849. február 1-jén kapitulált lipótvári várórség tagja volt, s az volt a bűnük, hogy ellenezték az erőd feladását. A császári királyi hadbíróóság már korábban halálra ítélte őket, de az ítéletet sem Windisch-Grätz tábornagy, sem az őt felváltó báró Ludwig Welden tábornagy nem erősítette meg. A kivégzettek közül Mednyánszky Görgei személyes jó barátja is volt.

A két kivégzés óriási felháborodást keltett a magyar hadseregen belül. „Az ellenség ilyen vadállati kegyetlensége elkeseríti a hadsereget, – s egyhangúan visszatorlásért kiált. A további részvét a világ szeme előtt gyávának mutatna minket. – Mednyánszky halála által a magyar hadsereg megszegyenítettett – meg kell bosszulni – az utat és módot is a kormánynak kell meghatározni” – írta június 10-én Komáromból Görgeinek Klapka György tábornok.⁴⁵ Az esztergomi főhadiszálláson lévő Ludvig János főkormánybiztos pedig így írt június 11-én Kossuthnak: „E percben nem tudom nyugodtan megítélni; vajon okosabb-e a mérsékelt politikát követni, csupán azt hiszem, hogy most demonstrációként egy fára hármat [ti. három osztrák foglyot] kell felhúzatni.” Emellett a tábori vegyes rögtönítelő törvényszékek visszaállítását javasolta. Nyomban meg is kérdezte a Győrből éppen visszatérő Görgei véleményét, aki kételkedett a visszatorlás célszerűségében: „most, amikor dolgaink olyan jól állnak, nem tanácsolja a terrorizmus útjának követését.”⁴⁶ Kossuth Lajos kormányzóelnök szintén felháborodva vette tudomásul az ítéletet: „...idejét látom miszerint elleneink irányában eddig követett nagylelkűségünkkel felhagyva az osztrák zsarnokság ezen embertelen eljárása ellen visszatorlást használjunk” – írta Görgeinek június 13-án.⁴⁷ Ám az 1849. június 16-i minisztertanács – Görgei javaslatára – úgy döntött, hogy nem él a viszont megtorlás eszközével.⁴⁸ Ezt indokolta meg a tábornok által hadügyminiszteri minőségében kibocsátott Szózat a hadsereghez (II/19. Hely és dátum nélkül [Budapest, 1849. június 27.] – Görgei szózata a hadsereghez Mednyánszky László honvédőrnagy és Gruber Fülöp honvédszázados kivégzésének hírül vétele után. In: GÖRGEI /2018/ 91-92.). Döntése a már említett személyes ok miatt azért is lehetett nehéz, mert ellentmondásban állt az általa 1849. április 9-én a császári királyi fővezérséghez intézett nyílt felhívással.

A két utolsó okmány már a fegyverletételhez kötődik. A Görgei vezette feldunai hadsereg 1849. július 12–13-án vonult el Komáromból, hogy csatlakozzon a Délvidéken összpontosítandó többi magyar hadsereghez. Az 1849. augusztus 9–10-én Aradra érkező hadsereg mögött az orosz főszereg több napi járőföldre lemaradt. Ha a Szegedet kardcsapás nélkül kiűrítő Dembiński altábornagy vezette déli főszereg a kormány utasításai ellenére nem Temesvár, hanem Arad felé vonul vissza, az így egyesíthető magyar hadsereg a siker reményében szállhatott volna szembe Haynau tábornagy császári királyi főszeregével.

Nem ezt történt. 1849. augusztus 9-én, Görgei Aradra érkezésének napján a fővezérséget Dembiński helyett átvevő Bem altábornagy Temesvárnál csatába bocsátkozott. Az összecsapás vereséggel végződött, főleg azért, mert Dembiński a támadás előtt Lugosra küldte a löszertartalékokat, s erről nem értesítette Bemet. A csatát követő visszavonulás során a déli főszereg csaknem teljesen felbomlott. Az összpontosítás, s ezzel az utolsó,

Haynau feletti győzelem lehetősége odaveszett. Görgei számára nem maradt más, mint az oroszok előtti fegyverletétel.

Az Aradon összpontosult feldunai hadsereget északról és délről egyaránt túlerőben lévő ellenséges csoportosítások fenyegették. A magyar seregnek egy csatára elegendő lőszer sem volt. Az oroszokkal kezdeményezett tárgyalások során az orosz fővezérség már a temesvári vereség előtt is csak a feltétel nélküli megadásról volt hajlandó tárgyalni. Az osztrákok előtti fegyverletétel Haynau eddigi magatartása miatt szóba sem jöhetett. A temesvári vereség hírének vétele előtt a magyar minisztertanács tagjai is úgy határoztak, hogy az oroszok tárgyalási vagy közvetítési készségének hiánya esetén az egyetlen megoldás az oroszok előtti fegyverletétel. A temesvári vereség után Kossuth, augusztus 11-én, Görgeit nevezte ki fővezérré, majd a katonai és polgári teljhatalom birtokosává. Görgei ezt kiáltványban jelentette be, s a sorok között azt érzékeltette, valami még megmenthető a magyar állam önállóságából. (II/20. Arad, 1849. augusztus 11. –Görgei bejelenti a főhatalom átvételét. In: GÖRGEI /2018/ 92-93.) Ekkor ugyanis még nem ismerte az oroszok válaszát a magyar kormány által küldött utolsó tárgyalási ajánlatra.

Görgei ezek után haditanácsra hívta össze tisztjeit, s közölte velük: a további ellenállásnak nincs értelme, ezért az oroszok előtti fegyverletételt javasolja. Felolvasta Rüdiger orosz tábornokhoz ebben az értelemben írott levelét, amelyben kérte, hogy bajtársait ne szolgáltatassák ki az ellenség bosszúvágyának. „*Talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozata*” – írta.⁴⁹ Majd a határozathozatal idejére elhagyta a termet. (II/21. Arad, 1849. augusztus 11. – Görgei beszéde az aradi haditanácson a fegyverletétel kilátásairól. In: GÖRGEI /2018/ 93-95.) A közel 70 tiszt két kivétellel az oroszok előtti fegyverletételre szavazott.

Görgei augusztus 13-án hadseregével a szőlősi mezőn letette a fegyvert az oroszok előtt. Amikor ellovagolt a III. hadtest katonái előtt, s azok még utoljára megélték, Görgei vasidegei is felmondták a szolgálatot, és sírva borult lova nyakára. „*Isten veled, Görge*” – szólt a búcsú.⁵⁰

Görgei emlékiratai

Görgei 1852-ben publikált emlékiratának korszerű és kritikai igényű magyar fordítása 1988-ban jelent meg Katona Tamás sajtó alá rendezésében, ugyanakkor a tábornok publicisztikai munkásságának áttekintése csonka lenne, ha nem érintenénk a memoár keletkezéstörténetét.

Görgei részben megélhetési gondok, részben a személyét illető árulási vád miatt határozta el 1849 novemberében emlékiratai megírását. A munkában segítségére volt öccse, Görgey István volt honvédszázados is, aki nemcsak íróként, hanem első „lektorként” is működött bátyja mellett. Ő hívta fel Görgei figyelmét a kézirat pontatlanságaira, következetlenségeire és hiányosságaira. Görgey István feljegyzéseinek gyűjteményében olyan részleteket is megőrzött, amelyek végül nem kerültek bele az emlékiratba. Görgei, aki jobban tudott németül, mint magyarul, német nyelven írta a munkát, s mint a kézirat fennmaradt részleteiből kitűnik, elég alaposan megrágta a mondanivalóját.

Görgei először Bécsben akarta kiadatni a munkát, de amikor a könyvkiadó megismerkedett az osztrák kormányzattal és a hadsereg egyes vezetőit bíráló kézirattal, elállt szándékától, s a közlés jogát átengedte a lipcsei Brockhaus kiadónak. Itt jelent meg tehát a kétkötetes munka 1852 áprilisában. A kiadó a megjelenés előtt hirdetésben hívta fel a figyelmet az

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

újdonságra.⁵¹ Az emlékiratnak még ebben az évben megjelent két angol (egy londoni és egy New York-i) és egy olasz (torinói) kiadása is.

A könyvet a megjelenést követően az egész Osztrák Császárságban betiltották, s az egykori ellenfél, Alfred zu Windisch-Grätz panaszt tett Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagynál, a Legfelsőbb Rendőri Hatóság (Oberste Polizeibehörde) vezetőjénél Görgei rá vonatkozó csípős kitételei miatt.

Görgei emlékirata a szabadságharc fontos és egyben szórakoztató forrásai közé tartozik. Az objektív leírásból a szerző pillanatok alatt képes átváltani az ironikus, sőt a maróan gúnyos stílusra. Nem annyira 19. századi, inkább 20. századi elme. Nem érdeklik igazán a gesztusok és szónoklatok: ha úgy érzi, nincs mögöttük semmi, kíméletlenül lecsap.

Egy ilyen munka megjelenése 1852-ben, akkor, amikor nemcsak Magyarország, de egész Európa visszhangzott Görgei árulásának legendájától, csak olaj lehetett a tűzre. A nemzet gyászolt, virrasztott „a nagy halott” mellett; s akkor a gyanúsított „*nem a bűnbánó ruhájában s hamuval fején, hanem mint bíró lép fel, s hideg szívvel boncolja a halottat, a forradalmat*” – ahogy Péterfy Jenő írja róla.⁵² Görgei semmilyen formában sem volt hajlandó engedményt tenni a nemzeti közérületnek. Nemcsak a polgári politikusokat, Kossuthot, Szemerét ostromozta; nemcsak volt kollégáját, Perczelt, akihez kölcsönös és bensőséges gyűlölet fűzte; nemcsak a szabadságharc általa legtehetségtelenebbnek tartott hadvezérét, Henryk Dembińskit gúnyolta. Kijutott a kritikai megjegyzésekből Guyon Richárdnak, Klapka Györgynek, Mészáros Lázárnak, és az aradi vértanú Nagysándor Józsefnek vagy Knezić Károlynak is.

De megőrizte függetlenségét az őt fogságban tartó hatalommal szemben is; megkapta a magáét Windisch-Grätz, Jellačić és Haynau, s a szerző méltatlankodásának adott hangot a fegyverletételt követő megtorlás miatt is. Nem csoda hát, hogy az emigránsok dühödt támadást indítottak a kötet és szerzője ellen; a birodalmon belül azon túl, hogy betiltották a könyvet, a kiadót is perbe fogták, a kézre került példányokat pedig bezúzták.

A két kötetben két Görgeivel találkozik az olvasó. 1848–49 Görgeijével és az 1851–52-es, a szabadságharcra visszatekintő Görgeivel. Az emlékiratíró Görgei ugyanis egy változatlan politikai koncepció letéteményeseként próbálta bemutatni 1848–49-es önmagát; olyan politizáló katonaként, aki igazából soha nem bízott a teljes győzelemben, aki átlátott Kossuth szónoklatain, aki kiegyezésre törekedett a szembenálló féllel és hajlandó lett volna akár katonai puccsal is megdönteni a fennálló kormányt. Görgei 1849 után kicsit lesajnálva tekintett vissza önnön 1848–49-es lelkesedésére. Ezért igyekezett utólag megalkotni önmagáról ezt a képet. Ezért kreált már 1848 novemberében politikai ellentétet önmaga és Kossuth között; ezért hangsúlyozta Tiszafüredről szólva a lengyel fővezérrel szembeni ellenszenvét. Ezért írt Buda ostromának döntően politikai indokairól, s ezért igazított utólag a Békepárttal való 1849. június 1-jei találkozó történetén. Ezért írja azt, hogy Perczelt, Guyont, Dembińskit és Bemet, mint a *Függetlenségi Nyilatkozat* támaszait akarta eltávolítani a seregből, holott ez az állítás kronológiailag sem állja meg a helyét. S míg saját hadvezéri hibáit többnyire kendőzetlenül bevallotta, éppen politikai nézeteinek és szerepének átstilizálásával tette némileg kétségessé emlékirata katonai fejtegetéseinek megbízhatóságát.

Árulkodó a két kötet beosztása is. Görgei 1849. április 6-án, az isaszegi győzelemnél fejezi be az első kötetet. A katonai események története ezt a választást nem igazolja, hiszen Isaszeggel csak a tavaszi hadjárat első fele ért véget. A szabadságharc történetének szakaszolása szintén nem ad támpontot, hiszen az igazi cezúrát május vége jelentette. Igazából a politikai történésekben sem találunk komoly választóvonalat, hiszen április 14-ig még nyolc nap van vissza, az új minisztérium megalakulásáig pedig közel egy hónap.

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

A szerző szándéka viszont azonnal kitűnik, ha a következő kötet harmadik fejezetét elolvassuk. Görgei itt írja le Kossuthal való találkozását 1849. április 7-én. Azt állítja, hogy le akarta beszélni Kossuthot a függetlenség kimondásáról, s hogy Kossuth nem hallgatott a tanácsra. Kettőjük viszonyában ezt tekinti választóvonalnak, itt váltak szét végképp útjaik. Holott, mint ez a kortársi visszaemlékezésekből és Görgei 1849. áprilisi kiáltványaiból is kitűnik, a tábornok csak korainak, de nem eleve elhibázottnak tartotta a függetlenség kimondását.

Az emlékirat külföldi visszhangja nem volt kedvezőtlen, ugyanakkor a magyar és lengyel emigránsok többségében visszatetszést vagy dühöt keltett. Az emigráció nevében Kmety György vezérőrnagy, Görgei egykori hadosztályparancsnoka írt róla nem túl alapos, de roppant személyeskedő bírálatot. Az emigránsok egy része jól szórakozott azon, amit Görgei a többiekéről írt, de egyáltalán nem volt boldog, ha a tábornok róla is kritikusan nyilatkozott.⁵³

A munka Görgey István által készített magyar fordítása csak 1911-ben látott napvilágot, s noha a kritikusok többsége elismerően írt róla, kétségkívül alaposan elkésett, hiszen nemzedékek nőttek fel úgy, hogy nem értek hozzá magyar nyelven a munkához.⁵⁴ Ezt követően újabb 77 évet kellett várni egy korszerű, újrafordított-átdolgozott magyar kiadásra. A Katona Tamás által készített új kiadás igen alapos bevezető tanulmányban mutatta be a szabadságharc és az emlékiratok Görgeije közötti különbségeket, s kiváló jegyzetapparátussal oldotta fel az emlékirat egyes utalásait vagy helyesbítette annak tévedéseit.⁵⁵

Az első próbálkozások 1861-ben

A neoabszolutista rendszer megingásakor, 1860–1861 fordulóján – amikor Görgey István szerint Deák volt Széchenyi halála után az „*egyetlen reményünk*” – aggodalommal figyelték, ahogy a Deák által képviselt mérsékeltbb irány mellett a radikálisabb hangok is jelentkeztek.⁵⁶ Sőt, a „Pesti Naplóban” maga Görgei is megszólalt. A lap egyik cikkének egy ténybeli tévedését igazította ki a szerkesztőhöz, Kemény Zsigmond báróhoz írott levelében (III/1. Viktring, 1861. január 22. – Görgei levele Kemény Zsigmond báróhoz, a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez az ázsió számításának módjáról. In: GÖRGEI /2018/ 97-98.), s őszintén meglepődött, amikor Kemény a Görgei által csupán jóindulatú figyelmeztetésként interpretált levelet közzétette a lapban. „*Mit akart vele? Tudom is én!*” – írta öccsének, Istvánnak 1861. február 1-jén kelt levelében. – „*Ha jót akart: ő rá is rá illik ajkamon az "Isten óvj meg barátimtól!", rám pedig az öreg kófic [Mészáros Lázár hadügyminiszter] szavajárása, hogy hát "benne vagyunk!"*”⁵⁷ Öccse, István „*Isten ujját*” vélte látni Kemény indiszkréciójában, tudniillik arra számított, hogy végre megnyílik az út Görgei rehabilitációja felé. A tábornok azonban nem volt ilyen optimista: „*Meggyőződésedben, miszerint a nemzet nekem még életemben fog igazságot szolgáltatni, még egyelőre nem osztozhatom. Nincs ez az én egykorú ellenfeleimnek érdekében, a kik leginkább az én rovásomra dőzsölnek a népszerűségben.*”⁵⁸

Ezek után azonban úgy gondolta, hogy az alkalmat felhasználja, s kiáll a Deák által képviselt politika mellett. „*Adja a magyarok Istene, hogy tanulni csak most ez egyszer ne a maga kárán induljon népe! S áldja meg ő az önmegtágadás ihletével azon férfiakat, akik hivatvák, innen is, a Lajtán túl is, hirdetni az őszinte, tehát – kétségkívül – az 1847/8-dik évi törvényes alapon fölépülendő kiengesztelődés szent ígését.*” (III/2. Viktring, 1861. január 22.

– Görgei levele Kemény Zsigmond báróhoz, a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez az 1848-as törvényes alaphoz való ragaszkodásról. In: GÖRGEI /2018/ 99-100.)

A fellépésnek nem volt különösebben jó visszhangja. Jókai a „Vasárnapi Ujság” hasábjain a szabadságharc végnapjairól írott – téves adatoktól hemzsegő – visszaemlékezésének egyik jegyzetében alaposan odaszúrt a tábornoknak: *„E sorok írása közben jó kezembe a "Pesti Napló" egy száma, melyben Görgei Artúr tábornok megszólal, arról értekezvén, hogy az ezüst ágiót [árfolyamot] hogyan kell értelmezni? Azon kevesek közé tartozom, akik ezen elsomorodnak: a nagyobb rész mosolygott rajta. Azon kevesek közé tartozom, akiknek fáj, egy nagy nevet összetörve látni s akik legalább felderíteni törekednek egy eseményt, ami az elhíhetlenségig szomorú. És most e szomorú dráma hőse, a katastróph után tizenegy évvel azon kezdi beszédét, hogy az ágió kérdésében sajtóhibát talált. Ez valódi könnyűvérűség. Nem bírna a tábornok annak az öntudatával, hogy az ő nevének oly történelmi nagysága van, mely egyik végével Hunyadi Jánosig, másikkal Cillei Ulrikig ér? Vagy azt akarta vele a tábornok bemutatni, hogy rá nézve közönyös, akár szereti, akár gyűlöli hazája? De hisz ugyanott szeretett hazájáról beszél, tehát mégis kell, hogy adjon valamit a hazafiak véleményére; hisz most olyan időket élünk, amikor ez az egyedüli fizetés, a mivel a nemzet jutalmaz és büntet.”⁵⁹*

A tábornoknak aztán hosszú időre elvette a kedvét a további közszerepléstől, hogy előbb a „Magyarország” című lap hasábjain, majd önálló kötetben is megjelent az a bíráló, amelyet még 1853-ban tett közzé Kmety György vezérőrnagy Görgei emlékiratairól.⁶⁰ A meglehetősen méltánytalan pamflet megjelenését követően többen is kapacitálták Görgeit, hogy válaszoljon rá, de a tábornok elhárította őket. *„Hát miért nem felelnek ők magok, akik oly sajnón érzik, hogy most felelni kellene? Az csak kézzel fogható, hogy itt akár az utolsó egykori altisztsem csak amúgy pongyolán odavetett szava is többet nyomna, mint a legerélyesebb önvédelmem. Hogy ők miért nem írnak magok? Azért, mert olyas "nép szava Isten szava"-féle ösztönszerű valami azt súgja nekik, hogy – mind hasztalan!”* – írta öccsének. Úgy vélte, a védelemnek egyelőre semmi esélye, ezért most a tények összegyűjtésére kellene korlátozniuk működésüket. *„A magyar irodalomba avatkozni, mint szerző – egyelőre sem tehetségem, sem időm. Gyermekeim oktatása s ehhez szükséges mindennapi elkészülésem még e parányi levelezésre sem hagy időt, – az éjjelin kívül. Aztán meg átallanék is valamely hátulsó ajtócskán belopódzni akarni egy kétes népszerűség mennyországába, mikor a nagy kapun tilos a bemenet.”⁶¹*

A „Gazdátlan levelek”, 1862–1867

Görgei következő jelentősebb munkájának keletkezéstörténete egészen 1862 nyaráig nyúlik vissza. 1862 augusztusa végén a tábornok családjával éppen sétából tért haza, amikor a cseléd jelentette, hogy egy idegen férfi várja őt a szobájában. Az illető a tábornok német nyelven feltett kérdéseire először erős magyar akcentussal németül válaszolt, majd Görgei felszólítására magyarul folytatta: *„Én Berzenczey László vagyok. – 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön: 1849-ben decemberben kimenekültem hazámból, emigráltam. Tartoztam is az emigrációhoz és híve maradtam Kossuthnak mind addig, míg ő el nem adta magát Napóleonnak. Az utolsó három év alatt Galacon székelttem, mint ügyvivője az emigrációnak; szorosán véve, mint a turini kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van tulajdon egyetlen egy fiam is. Ratazzi, Napóleonnak, Victor Emánuelnek minisztere megtagadta rögtön fizetésemet – mehettem. Ugyanakkor azt írják nekem hazámból, hogy nincs emberük, a ki képes lenne meghiúsítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsrathba [közös*

Birodalmi Gyűlés]. *Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladom magamat föltétlenül. Elhoznak Bécsbe, ott tömlöcben tartanak két hónapig – s ma ötödnapja, hogy itt vagyok Klagenfurtban mint internált. Nem fogja rossz néven venni, hogy eljöttem meglátogatni tábornok urat!*” Görgei a jövevény érkezését tudató levelében így folytatta: „Azon pillanat óta hallottam annyi újat, csodálatosat, fontosat, megrázót, kétségbeejtőt, hogy valamivel gyöngébb koponyával aligha meg nem bolondultam volna már eddig is! – Most kellene itt lenned!”⁶²

Tudjuk, hogy Berzenczey 1862. június 17-én a havasalföldi Galacban önként jelentkezett az osztrák konzulnál. A Dunán Bécsbe szállították, majd az uralkodó kegyelmét augusztus 17-én megkapva Klagenfurtban jelölték ki kényszerlakhelyét. Ezt követően rendszeres vendég lett Görgei házában.⁶³

Görgei számára a találkozások azért voltak tanulságosak, mert Berzenczeytől értesült az emigráció körében róla terjedő vádokról és szóbeszédekről. Egyik levelében így foglalta össze ezeket:

„E vádak legérdekesebbjei:

1. Nem szeretem hazámat, nemzetemet. Ha szeretném: hogyan írhattam volna le oly körülményesen mindazon nehézségeket, mikkel bajlódnom, mik ellen küzdenem kellett, csakhogy valamiképpen rávigyem hazámfiait a becsületes megállásra (eleinte – az ágyútűzben).
2. Kacérkodom az arisztokráciával. – Hisz ott van ni! a végtelen mentegetődzés Zichy Ödön kivégeztetése miatt.
3. A forradalom nem kapitulál soha! – Kapituláltam volna mint egyszerű tábornok, hagyj! nem lehetne abba senki fiának sem beleszólása. – Mint diktátornak kapitulálni azonban nagy hiba volt. Ebben tagadásnak helye nincs: pedig mégsem akarom bevallani nyilvánosan.
4. Sem kegyelettel, sem tisztelettel nem viseltetem nemzetem irányában sat.[öbbit]

Ha ezen fő vádpontok akármelyikének a kérdés lényegébe mélyen beható természetét amolyan Kmety-féle megtámadásokéval hasonlítjuk össze: szembeötlő ez utóbbiak fölületessége, gyermekiessége...” Beszámolója szerint felesége, Adèle/Etelka egyszer a vádak ellen védeni akarván őt azt kérdezte, „*hogy aki közelebbről ismer, lehet-e annak kételkedni hazám, nemzetem iránti jóindulatomban? Nem köteles-e ő [Berzenczey] megadni nekem azon igazságot, hogy akaratom, szándékom tiszta volt mindig?! – "Megadjuk! de a politikai fórum előtt nem a szándékot nézzük, csak az eredményt!" – szolt B. – (ez egyszer nyilván az emigráció képében!)*⁶⁴

Berzenczey véleményét ezek a beszélgetések annyira átformálták, hogy 1862. november 9-én levélben ajánlott véd- és dacszövetséget Görgey Istvánnak bátyja becsületének helyreállítására érdekében.⁶⁵

A tábornok e beszélgetések anyagát 1862. szeptember 23. és 1863. január 27. között fiktív levelekké formálta, s így született meg lassan új munkája, a *Briefe ohne Adresse*, magyarul a *Gazdátlan levelek*. Ahogy írta, 1863. január végén végzett „a világosi napra vonatkozólag [Berzenczey László által] támasztott naivnál naivabb kérdésekkel”, majd az emlékiratai elleni vádakot vette sorra.⁶⁶ A munkát németül írta⁶⁷, s öccse szerint azért a fiktív levelek formáját választotta, mert „*mindenki magára vehette, aki azokra kíváncsi volt, és ha úgy esik, hogy senkinek sem kellene: hát akkor is gazdátlanok.*”⁶⁸

A kész munkát Görgei félretette, s csak 1867-ben, a kiegyezési tárgyalások felgyorsulása után vette újra elő. Elő- és utószóval látta el, s a munka véglegesített formájával 1867. április 29-ére készült el. A kéziratot május elején Görgey István hozta Pestre, s a kis füzet a hónap végén már kikerült a sajtó alól.⁶⁹ A munkának nem volt

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

különösebb visszhangja – a lapok inkább agyonhallgatták.⁷⁰ Falk Miksa ugyanakkor a „Wanderer” hasábjain kivonatossan ismertette.⁷¹ A munka Lipcsében, a Brockhaus kiadónál németül is megjelent, s 1867 szeptemberére mind a magyar, mind a német kiadás nagyjából elfogyott.⁷²

A „Bolond Miska” június 18-i számának címlapján a következőket olvashatjuk: „A *„Gazdátlan levelekkel” senki sem akar megismerkedni, miután nagyon is jól ismerik a – gazdáját.*” Asbóth Lajos volt honvédezredes az Asserman Ferenc honvédezredes által közzétett *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez* című munkára írott válaszában függelékében igyekezett cáfolni a *Gazdátlan levelek* állításait.⁷³ A cáfolatra Asserman újabb munkában válaszolt.⁷⁴

Zámbelly Lajos honvéd ezredes, korábban a VII. hadtest tábornoki főnöke, a végnapokban ideiglenes parancsnoka, szintén megfogalmazott egy német nyelvű vitairatot, de ez nem jelent meg. (Zámbelly volt azon két tiszt egyike, akik az 1849. augusztus 11-i aradi haditanácson az osztrákok előtti fegyverletételt javasolták.)⁷⁵

Ugyanakkor az irodalomtörténész Toldy Ferenc hosszú levélben gratulált Görgeinek a munkához. A tábornokot nagy írónak nevezte, s úgy vélte, „*a sebzett szív elkeseredése*” által befolyásolt emlékiratait és a *Gazdátlan levelek* után még egy harmadik munkával is tartozik a közönségnek, „*egy más, nagy, kimerítő és majdan tárgyilagosságával teljesen meggyőző és emelő munkával*”, amelyben szükséges lesz „*a tudatlanság és szeretetlenség hiszékenységét, az elfogultság bal felfogását, a helyzetében holt-élőn büntetlenül gyakorolható perfidia [hűtlenség] vádjait, ferdítéseit is, egyenesen vagy közvetve felvilágosítani, megigazítani, megsemmisíteni.*”⁷⁶ Megjegyzendő, hogy a munkának ezt követően még három kiadása született: megjelent az Olcsó Könyvtár sorozatban, majd 1905-ben, végül 1989-ben a Pusztaszeri László által sajtó alá rendezett *Görgey contra Kossuth* című kötetben.

A Deák Ferenc számára 1867-ben írt memorandumok

Görgey István 1866. december 22-én levélben közölte a tábornokkal Ivánka Imre képviselőnek, Görgei egykori ezredtársának, 1848-as honvédezredesnek azt a kérését, hogy „*vesse papírra nézeteit oly készítenő törvényjavaslathoz, mely a remélt kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség elve alapján, Magyarországgal közös hadsereggé alakítsa át.*”⁷⁷ A tábornok szabódott: „*Olyanokba, amikhez nem értek, beleártani magamat sose vala gyöngém; azért aligha nem hiábavaló a te énbennem „magnus Apollódra” találni kívánczó reményed. Azonban meglássuk. – A hadtudományhoz értenék; azt még elleneim (...) sem vitatják. De amit Imre barátunk kíván tőlem, az államtudomány körébe tartozik inkább, abban meg oly járatlannak tudom magamat, mint a fing a rostában. S ha barátunk kívánata teljesítéséhez komolyan mégis hozzáfogok, szeretném elbizakodásnak ne, hanem csak csupán bántani, tőlem elidegeníteni nem akarásnak tekintsétek. Elkezdem holnap a magam módja szerint, félretevén minden egyéb foglalatosságot az enyéimmal való rendes levelezést kivéve. Megvállik, mi lesz belőle. Ha nagy fába verem fejszémet, ti lássátok. Én nem felelek semmiről.*”⁷⁸

Görgei valóban hozzá is kezdett a munkához, s 1867 január-februárjában folyamatosan dolgozott a tervezeten, bár kételkedett „*a háládatlan munka*” hasznavehetősége felől.⁷⁹

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

Közben 1866. december 28-án megjelent az az I. Ferenc József által kiadott uralkodói pátenst, amely jóváhagyta a birodalmi kormánynak az uralkodó elé terjesztett hadkiegészítésvérvény-tervezetét, s noha fenntartotta annak országgyűlési megvitatását, valamennyi rendelkezését életbe léptette.⁸⁰ A magyar országgyűlés 1867. január 15-én feliratban válaszolt, amelyet Deák fogalmazott meg.⁸¹ Görgei január 22-én Viktringből öccséhez írott leveléhez mellékelte a karintiai választási bizottmány egyik felhívását, mint „a végre-valahára itt is megfogamzott alkotmányos szellem” egyik „nyilvános életjelét”, s kérte, hogy „ha tolakodás nélkül lehetséges”, juttassa el azt Deáknak. Egyben kérte, mondja el Deáknak, „*hogy különösen a dec. 28-kai honvédelmi rendeletekre vonatkozó felirat megjelenése óta – a valódi alkotmányosság hű apostolának ismerik el öregünket, s az ő nyomdokán határozottan, buzgón indulni eltökéltetvék az itteni fővezénylők.*”⁸²

Görgey István január 27-én fel is kereste Deákot, átadta neki az osztrák kormány politikáját bíráló, s az alkotmányosság következetes érvényesítését követelő fent említett karintiai választási felhívás egy példányát, amit Deák köszönettel vett. „*Írja meg Artúrnak szíves tiszteletemet*” – mondta Deák. – „*Ezek az adatok engem valóban nagyon érdekelnek. Hogy is ne?*”⁸³ Görgei erről értesülve írta Istvánnak: „*Jobbat aligha kívánhatok nemzetemnek, mint hogy a magyarok Istene engedje még jó soká működni őt jelen hatáskörében.*” E levelében tudatta, hogy Deák szavainak hatására „*analitico-synthetico-politikai tanulmányra*” adta fejét, „*csak hogy a nagy munkán – alattomban – ha lehet, én is lendítsek nyomorult helyzetemhez képest egy szemernyit.*”⁸⁴

Időközben azonban meglódultak az események. I. Ferenc József február 17-én miniszterelnökké nevezte ki Andrássy Gyulát, s rövidesen megalakult az új, felelős magyar kormány. Görgei március elején lett készen tervezetének első – az 1866. december 28-i hadkiegészítési törvényt bíráló „*negatív*” – részével, s arra a hírre, hogy „*újoncokat már legközelebb lenne kérendő a kormány az országgyűléstől*”, március 5-én megküldte azt az öccsének.⁸⁵ István ezt március 8-án adta át Deáknak, aki azonnal olvasni kezdte, sőt, néhány megjegyzést is tett rá, s azt üzenté Görgeinek, „*hogy a memorandum ígért második részét is szívesen fogja venni és várja.*”⁸⁶

A memorandumot természetesen István is átolvasta, le is másolta, és saját, valamint Deák megjegyzéseit levélben közölte Artúrral. Egyben megkérdezte tőle, hogy miután „*a szóban lévő tárgy iránt (...) még nincs a közvélemény tájékozva hazánkban*”, vajon a szerző nevének közlése mellett közölheti-e az abban foglaltakat is.⁸⁷ Artúr válaszában közölte: „*Ha állításom mellett ember kell a gátra, bátran közlendő a szerző neve akár Albrecht f[ő]h[erceg]gel is. Ez azonban az egyetlen tekintet, melyből nevem közlését nem ellenzem. – Más szóval: munkám mellett az én nevem csak akkor s csakis ott közöltessék, amikor és ahol azt az ügy érdeke parancsolja vagy tanácsolja.*” E levélből tudjuk, hogy Deák a cantonnement [beszállásolási] rendszerben remélte „*a katonai hierarchiának hatalmas ellenszerét*”, míg István az országon belül szórta volna szét az ezredeket. Görgei Deákkal értett egyet, mondván, hogy mennyiben lenne jobb István javaslata Magyarország haderejére nézve, „*mint az eddigi osztrák eldiszponálási rendszer az egész osztrák hadseregre nézve?*”⁸⁸

István 1867. május 1-jén Viktringbe érkezett, s Deák szóbeli üzenetét hozta: „*az "öreg úr" feszültséggel várja*” az előző memorandum pozitív részét, mert „*a közügyek kisebb-nagyobb hullámmázzal (mint a búzavetés a szélben) lassan érnek...*”⁸⁹ Artúr ekkorra már elkészült memorandumának második részével. A két testvér együtt olvasta át a szöveget, majd István a fogalmazványból letisztázta, Artúr pedig május 8-i dátummal aláírta. Miután a tisztázaton is kisebb változtatásokat eszközöltek, István még aznap hazaküldte azt feleségének, s kérte, másoltassa le „*jó erős tartós papirosra, inkább nagyobb betűkkel*”, hogy

mire hazaérkezik, készen találja, s elvihesse Deáknak.⁹⁰ Hazatérése után, május 16. körül adta át a memorandumot Deáknak, aki kijelentette, hogy „előre is meg van győződve a benne fejtegetett eszmék gyakorlatias, becses voltáról”, s megígérte, hogy „figyelemmel el fogja olvasni és azután fontolóra vétel végett Andrassy Gyula gróf kezébe adni, miután ő maga nem szakértő.”⁹¹

A memorandum – amellyel párhuzamosan Vetter Antal, Klapka György volt 1848–49-es honvédtábornokok, Ivánka Imre képviselő, volt honvédezredes is kidolgozott egy-egy javaslatot – kétségkívül az egyik alapját képezte a kiegyezés kapcsán folyó katonai tárgyalások során az Andrassy Gyula által képviselt magyar álláspontnak. Leszögezendő, hogy „értelmiségbarát” és a hadsereg szocializációs funkcióit hangsúlyozó felfogása modernebb volt annál, mint amit a végül létrejött véderőtörvény tükrözött. Ugyanakkor a magyar országgyűlés újonc-megajánlási joga, valamint a szabadságos vagy tartalék-állományúaknak – a hadgyakorlatok alkalmával teljesített tényleges szolgálat idején kívül – a polgári bíraskodás alá tartozása bekerült az 1868. évi XL. törvénybe, az úgynevezett véderőtörvénybe, s hosszú távon a magyar ezredek többsége is hazakerült.

Görgei láthatólag abból indult ki, hogy ha jog szerint nem is, de a magyar országgyűlés újonc-megajánlási jogának és az ezredek hazavezénylésének köszönhetően a császári királyi hadsereg magyar kiegészítésű feléből jön létre a „magyar” hadsereg. Nyilván ezért nem foglalkozott a honvédség felállításával, hiszen az ő felfogásában a „magyar” hadsereg azonos lett volna a honvédséggel. Mint tudjuk, nem ez történt, hiszen a császári királyi hadsereg megmaradt „közös” hadseregnek, ugyanakkor a Lajtán innen megalakult a magyar királyi Honvédség (1868. évi XLI. törvény), a Lajtán túl pedig a császári királyi Landwehr. A Görgei-féle memorandumban javasolt két tartalék sem alakult meg, a nemzetőrség újjáélesztésére sem került sor, a népfelkelés pedig az 1868. évi XLII. törvény szerint – Görgei felfogásával ellentétben – önkéntesekből állt volna. (A népfelkeléssel kapcsolatos későbbi törvényváltoztatások már inkább Görgei két tartalékról szóló javaslatának feleltek meg.)⁹²

Kiseb írások a kiegyezés időszakában

Görgei a maga módján is igyekezett támogatni a kiegyezés ügyét. Amikor a „Magyar Ujság” közölte Kossuth 1867. május 22-én Párizsban kelt, Deákhhoz intézett nyílt levelét – a készülő kiegyezési mű veszélyeit taglaló s Deák politikáját bíráló „Kasszandra-levelet”⁹³ –, Görgei a levél egyik kitételére reagálva maga is tollat ragadott. Kossuth ugyanis mintegy mellékesen megjegyezte, hogy 1849-ben „sikerült az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni, s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani”, holott „a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott”.

Görgei szerint, amikor Kossuth árulásról beszél, a „világosi fegyverletételt, nem más volt szándéka érteni alatta. Mert hiszen minden, ami önnek leköszönését megelőzőleg történt, az általam vezérelt hadsereg körében, legott akkor tudtára volt önnek, titoknak ön előtt – még ha volt volna is valami eltitkolni való – semmi sem maradhatott. Mily célszerűek valának önnek intézkedései e részben: általánosan tudva van.” Görgei válaszában Kossuth lemondó nyilatkozatát idézve felhívta a figyelmet arra, hogy maga Kossuth mondta reménytelennek a további harcot, így az árulás vádjá semmi esetre sem áll meg. Kossuth Deák Ferenchez intézett nyílt levelének végén erősen állítja, hogy nem személyes érdek, nem ingerültség, nem „fontoskodási viszketeg” szól belőle, de „keblében fiatal eréllyel él és fog élni haláláig a kötelesség érzete hazája iránt”. Görgei Kossuth „ezen vallott

kötelességérzetére hivatkozva” igen szépen kérte a volt kormányzót: *„hagyjon fel végre amaz áltanonk hirdetésével, melyekkel Ön a haza dolgát fel nem építhette és fel nem építheti; és a puszta negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet "Nyílt levelével" újabban elfoglalt, ne szédítse újra el ezt a szegény, már annyit szenvedett népet, amidőn ez – alig kijózanodva – ma már nem Önt többé, hanem Deák Ferencet akarja követni.”* A fogalmazványban így szereplő mondat azonban a közölt szövegben – Görgey István beavatkozása révén⁹⁴ – jóval rövidebb lett: *„...a puszta negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet "Nyílt levelével" újabban elfoglalt, szűnjön meg akadályozni, amikor nem építhet”*⁹⁵. (VI/3. Viktring, 1867. május 29. – Görgei nyílt levele Kossuthhoz, amelyben kéri, ne igazasson tovább a kiegyezés ellen. In: GÖRGEI /2018/ 153-155.)

A cikk a „Pesti Naplóban” a következő szerkesztői jegyzettel jelent meg: *„Lapunkat senki előtt, ki az abban megjelent valamely cikk által magát személyesen érintve vagy sértve érzi, el nem zárhatjuk, s minthogy Kossuth levelét közöltük, Görgei A. levelének közlését ezen következetességi kötelesség kívánja tőlünk. – Szerk.”* Görgey István, Artúr öccse 1867. június 5-én tiltakozott Kemény Zsigmondnál, a lap szerkesztőjénél a szerinte lovagiatlan megjegyzés miatt, mondván, hogy a lapnak vagy megjegyzés nélkül kellett volna lehozni a „Nyílt kérelmet”, vagy közölni kellett volna a szerzővel, hogy cikkét ilyen megjegyzéssel kívánják közzétenni.⁹⁶

Görgei ugyanakkor vitába keveredett a balközép értékrendjét képviselő Jókai Mórral is. Jókai ugyanis *A múltakra vetett fátyol* című vezércikkében azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar kormány 1849 augusztusában csak azért próbált tárgyalni az orosz hadsereg vezetésével, hogy ezáltal lehetővé tegye a Görgei, illetve a Dembiński vezette magyar hadseregek aradi egyesülését. Jókai cikke mögött azonban más szándék is húzódott. Kemény Zsigmond a „Pesti Napló” hasábjain közzétette Kossuth azon, 1849. augusztus 4-én Szemere Bertalan miniszterelnökhöz intézett levelét, amelyben a kormányzó-elnök felvetette, hogy Magyarország elfogadna egy, az orosz uralkodóházból származó uralkodót az 1848. évi alkotmány biztosítása fejében. Kemény a levélhez a következő kommentárt fűzte: *„Ezen levél elég tanúbizonyossága annak, hogy Kossuth az oroszokkal kezét fogni kész volt azért, hogy Ausztrián bosszút állhasson.”*⁹⁷ Jókai a maga balközép álláspontú lapjában ennek a dokumentumnak a sajátos átértelmezésével próbálta megvédeni Kossuthot az oroszokkal való együttműködés vádjától.

Görgei válaszában felelevenítette az oroszokkal folytatott „nem hostilis” (nem ellenséges) érintkezések egyes fázisait, s úgy vélte, a Jókai által vélelmezett szándék egyik esetben sem tételezhető fel – s maga a feltételezés is súlyos méltánytalanság az összpontosítást lehetővé tevő feldunai hadsereg katonáival szemben⁹⁸. (VI/2. Viktring, 1867. május 8. – Görgei Artúr második memoranduma Deák Ferenc számára, a magyar haderőről. GÖRGEI /2018/ 138-153.)

„Dembiński emlékiratairól”

1873-ban jelent meg Bécsben németül Alphons F. Danzer katonai szakíró sajtó alá rendezésében a *Dembiński in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals* című kétkötetes munka, amelyet egy év múlva az Athenaeum magyar fordításban közreadott *Dembiński Magyarországon* címmel.

A munka méltán keltett közfigyelmet, hiszen a cím alapján a szabadságharc egyik legfontosabb katonai szereplőjének, a két ízben is fővezéri posztot betöltő Dembiński altábornagynak az eseményekről és azok szereplőiről alkotott véleményét adta közre, s a

mondanivalóját számos eredeti okmány közlése hitelesítette. Hozzáteendő, hogy a magyarul olvasó közönség ekkor a tábornoki rangot betöltő szereplők közül csak Mészáros Lázár megcsonkítva és átírva, illetve Czetz János rossz fordításban kiadott emlékiratait forgathatta. Klapka és Görgei emlékiratai csak németül (és más világnyelveken) voltak hozzáférhetőek, Perczel Mór, Vetter Antal, Leiningen-Westerburg Károly emlékezései pedig kéziratban várták a megjelenést.

A munkáról Görgei írt Demár János álnéven hatrészes, a „Budapesti Szemle” 1875–1877. évi kötetében megjelent, igen alapos és gyilkos iróniájú bírálatot. (Ez egyébként Görgei *második legterjedelmesebb* munkája.) A szöveget azonban mind ő, mind az egyes állításokat vitató többi kortárs⁹⁹, mind pedig a későbbi szakirodalom egy évszázadon át hitelesnek fogadta el. Az Alphons F. Danzer által sajtó alá rendezett kiadás így aztán afféle kártékony „számítógépes vírusként” végigfertőzte a korszakról szóló nagy összefoglalókat, így Gelich Rikárd, Breit József munkáit, illetve a kisebb résztanulmányokat is.

Holott, mint azt az 1970-es években Borus József az eredeti kézirat és a kiadott szöveg összevetése után megállapította, a kiadás inkább tekinthető Danzer, mint Dembiński munkájának. Danzer gátlástalanul írt bele a szövegbe, hagyott ki belőle egész bekezdéseket, s az érdekesség kedvéért Dembiński irathagyatékában fellelhető, de az emlékiratok szövegében nem szereplő – időnként rosszul elolvasott¹⁰⁰ és megcsonkított – dokumentumokkal tűzdelte tele a kötetet.¹⁰¹

Görgei bírálatának keletkezéséről meglehetősen keveset tudunk. Az 1870-es évekből igen csekély számú levele maradt fenn. 1874-ben, a magyar nyelvű Danzer-kötet megjelenése idején Erdélyben, Lunkán élt, s egy ottani uradalomban dolgozott. A Danzer-féle kötetre Gyulai Pál hívta fel a figyelmét, aki „*a Dembiński-féle emlékiratokban előforduló valótlanságokon megbotránkozva*”, Görgeire bízta azok kimutatását. „*Háládatlan feladat, kivált nekem*” – írta a tábornok Mikó Imre grófnak. „*Meglássuk, mire megyünk vele; tartok tőle, nem sokra. Még meg sem kezdte, zsibbasztja munkaerőmet szegény leányom bánatos arca.*”¹⁰² A tábornok október 11-én adta át hivatalát utódjának, de november végéig Lunkán szándékozott maradni.¹⁰³

Úgy tűnik, csak 1875-ben látott munkához. Nyilván a Budapestre történt átköltözés is megkönnyítette a munkát, hiszen itt hozzájuthatott a szükséges szakirodalomhoz. Miután pedig április közepétől hol Budapesten, hol Visegrádon, öccse ottani nyaralójában töltötte az idejét, az utóbbi helyen nyugodt körülmények között dolgozhatott. A munka folyamatáról keveset tudunk, csupán egy, Gyulai Pálhoz intézett levelében szabódik amiatt, hogy a megígért újabb kéziratrészletet Visegrádon hagyta, de „*semmi esetre sem szándékom cserbe hagyni Kegyedet.*”¹⁰⁴

1875-ben négy folytatással készült el, s a „Budapesti Szemle” 1876. évi első (X.) kötetében megjelent az ötödik is. Ezt követően azonban egy időre leállt, és az utolsó folytatással 1877 januárjában készült el. Miután arról értesült, hogy Gyulai átolvasás nélkül akarja írását nyomdába adni, arra kérte őt, hogy mindenképpen nézze át a kéziratot, „*hátha meggyűlne a baja az Athenaeummal*”, mert őt magát ugyan nem érdekli a kiadó nehezítése, de „*zokon venném, ha Kegyednek, tisztelt Barátom, lennének kellemetlenségei azon néhány ostorcsapásért, mit az utolsó közleményemben osztogatok.*”¹⁰⁵ Mindenesetre a szerző erőteljes kritikai attitűdje miatt e folytatás megjelenését követően a „Fővárosi Lapok” száma már sejtetni engedte, hogy a közlemény szerzője nagy valószínűséggel maga Görgei Artúr, s mindezek alapján dicsérte a szerző objektivitását.¹⁰⁶

Annak alapján, amit a korábbiakban Danzer kötetéről elmondtunk, joggal vélhetnénk úgy, hogy a Görgei által írott bírálat „*alkalmatlan tárgyon elkövetett megvitatási kísérlet*”, avagy, afféle ködszurkálás csupán. Görgei a legalaposabb kritikában a kápolnai csata

előzményeinek, lefolyásának és következményeinek Dembiński–Danzer-féle interpretációját részesítette, amit aztán öccse, István 1885-ben némileg kivonatossan átemelt a saját munkájába is.¹⁰⁷ Ez a kritika ugyan nem mindenben helytálló – ahogy ezt Borus Józsefnek a Dembiński fővezérségéről és a kápolnai csatáról szóló monográfiája is bizonyítja –, ugyanakkor három tény mégis érdemes kiemelni.

Egyrészt, Görgei nagyszabású, már-már a megbírált munkával megegyező terjedelmű kritikája volt az első olyan szaktanulmány 1848–1849 hadtörténetéről, amely a modern történettudomány szabályainak megfelelően, visszakereshető és pontos hivatkozásokkal (több mint százal) tárgyalta témáját. Görgei felhasználta a legfontosabb összefoglaló munkákat és emlékiratokat, s ezek kritikai összevetésével alakította ki a maga ítéletét. Hasonló megközelítésű és apparátusú munkát előtte csak Szeremlei Samu írt Magyarország 1848–1849. évi történetéről¹⁰⁸; a következő ilyen mű pedig Márki Sándor nagyszabású összefoglalója volt a millenniumi tízkötetes szintézisben, *A magyar nemzet történetében*.¹⁰⁹ A hadtörténeti irodalomban szintén 1898-ig kellett várni az első ilyen munkára: Hegyesi Mártonnak a 3. honvédszászlóalj történetéről szóló összefoglalójára.¹¹⁰

Másrészt, Görgei emlékiratainak megjelenését követően ebben a munkájában fejtette ki viszonylag részletesen a maga hadtudományi-stratégiai gondolatait. Azaz, nem elégedett meg Dembiński egyes cselekedeteinek és mulasztásainak pusztá bírálataival, hanem azt is igyekezett világossá tenni, hogy ezek milyen hadtudományi axiómákat sértettek meg.

Végezetül, Dembiński 1849. április-májusi ténykedésének bemutatásával Görgei az észak-magyarországi hadműveletek addig sajnálatosan mellőzött történetéről is összefüggő képet alkotott, ugyanazzal a rideg szaktörténeti-kritikai attitűddel, mint amit a kápolnai csata bemutatásánál már tanúsított.

Figyelemre méltó az is, hogy az emlékiratában Perczelen szívesen ironizáló, sőt gúnyolódó, s Bemmel szemben is kritikus Görgei ebben a munkában kimondottan elismerő hangon ír mindkettejükéről, s a helyettes hadügyminiszter, majd egy ideig fővezér Vetter Antal tábornok érdemeit is hosszan méltatja. De a korábbiaknál jóval visszafogottabb hangon ír Kossuthról és Szemere Bertalanról is. Ugyanakkor Dembiński iránti indulata és megvetése semmit sem csökkent: a bírálat Dembińskivel kapcsolatos hangvétele talán még gyilkosabb, mint az emlékiratoké. Mint a kötetben közölt interjúkból és levelekből kiderül, Dembiński alkalmazását tartotta a magyar szabadságharc egyik legnagyobb szerencsétlenségének, s a lengyel tábornok volt az a személy, akinek – joggal – soha nem bocsátott meg.

„Mit köszönünk a forradalomnak?”

1875 februárjában jelent meg Budapesten az *Értsük meg egymást!* című röpirat, a szerző neve nélkül.¹¹¹ A szerző láthatólag ó- vagy újkonzervatív politikai táborba tartozott, némi klerikális beütéssel. A szakirodalomban egyedül Ferenczi Zoltán Deák-életrajza hivatkozott rá, de ő is név nélkül.¹¹² Az Országos Széchényi Könyvtárban lévő példányon sincs feloldva a neve, és Szinyei József nagyszabású életrajz-gyűjteményéből sem derül ki a szerző személye.

A röpirat szövegében található utalásokból a következők állapíthatók meg róla: már 1848 előtt felnőtt volt (ekkoról ismerte Andrássy Gyula grófot), nem vett részt a szabadságharcban, a konzervatívok közé tartozott, nem vállalt hivatalt sem Windisch-Grätz, sem Haynau alatt, 1849 után is részt vett a konzervatívok szervezkedéseiben (erről elég élettelenen ír). A röpirat 29. oldalán megörökíti egy személyes emlékét arról, hogy 1859. [valójában 1860] Hubertus napja előtt (azaz november 3. előtt) ott volt egy, a Békés megyei

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

Csákó-pusztán rendezett vadászatot, amelyen Tisza Kálmán is részt vett, s itt kapták meg az *Októberi Diploma* hírét, amit Tisza „*már akkor feltűnt szellemi nagysággal, de még több élle*” támadott. Jelen volt még a két Wenckheim, Tomcsányi József, Döry és maga a szerző. Miután a szövegben szinte minden jelentős konzervatív személyiséget (Sennyei Pál, Somssich Pál, Apponyi György, Nádasdy Ferenc, Bartal György, Dessewffy Emil, Jósika Samu) említ, alighanem a második vonalra tartozott.

Mindenesetre jól tájékozott lehetett, mert például tudta, hogy Somssich Pál 1848 tavaszán le akarta beszélni Kossuthot a népképviselői elv érvényesítéséről – ez az adat ezután nyilvánosan a Kónyi Manó által kiadott *Deák Ferencz beszédeiben* jelent meg először.¹¹³

A kortársak közül Fiáth Ferenc báró hivatkozik a műre a saját emlékirataiban. „*Miképp működött a volt konzervatív párt a kiegyezés, a legitimitás elvei s a párt szervezésének érdekében: le van írva röviden s híven az "Értsük meg egymást" című, 1875. február végén a fúzió előtt megjelent igénytelen röpiratban. (Tetty Nándor és társánál Budapesten.) – Itt csak annyiból emlékezem meg a történelekről a mennyiben saját magam is szerény napszámosként közreműködtem. Házam nyitva állott mindenkinek; fogadtam és informáltam; meglátogattam ismerőseimet e célból; vadászataim oly szépek és látogatottak voltak, mint az előtt. – De már nem a szárcsa és ruca volt a főcél.*” Mindennek alapján nem zárható ki, hogy maga Fiáth volt a szerző, ugyanakkor róla tudjuk, hogy Windisch-Grätz fővezérése alatt Veszprém és Zala megye királyi biztosa volt – azaz a röpirat egyik konkrét utalása rá bizonyosan nem illik.¹¹⁴

A röpirat egyrészt az 1849–1867 közötti konzervatív politika apológiáját és dicsőítését tartalmazza, másrészt az 1867-ben létrejött polgári liberális kormányzat, illetve a Tisza Kálmán által vezetett közjogi ellenzék politikájának bírálata. A szerző szerint az új állam túlzottan sok gazdasági terhet vett magára, például a vasútépítkezések támogatásával vagy más civilizatórikus intézkedések bevezetésével. Ez ugyanúgy fenyegeti az új berendezkedést, mint az a gátlástalan politikai agitáció, amelyet a közjogi ellenzék a birodalmon belüli magyar önállóság kiterjesztése érdekében folytat.

Az 1867 utáni időszakban tucatjával jelentek meg ilyen röpiratok mindkét politikai oldalon. Ennek ismeretében némileg érthető, hogy Görgei miért éppen ezt olvasva érezte úgy, hogy reagálnia kell. Az alapvető ok alighanem az volt, hogy a *Értsük meg egymást!* szerzője ugyan elismerő szavakkal szólt a honvédsereg 1848–49-es katonai teljesítményéről és magáról Görgeiről is, ugyanakkor a konzervatív hagyományt követve kétségbe vonta mind a forradalom indokoltságát, mind a szabadságharc ügyének jogosságát és igazságosságát – nem téve különbséget az önvédelmi és a függetlenségi harc között, s mélyen hallgatva arról, hogy az osztrák politikát milyen felelősség terhelte a konfliktus kitöréséért. Ez a megközelítés ugyan nem csak a konzervatív szerzőket jellemezte az 1849–1867 közötti időszakban – elég, ha Kemény Zsigmond nagyhatású röpiratára, a *Forradalom utánra* gondolunk –, de abban az időszakban a cenzúra szorításában érthető volt egy efféle interpretáció. 1867 után azonban ez a kényszer nem létezett – egy ilyen állásfoglalás tehát joggal kelthetett megütközést a küzdelem résztvevői körében. A szerző ugyanis a szabadságharc minden áldozatáért és tragikus következményéért a magyar liberális politikát tette felelőssé, míg az 1867. évi kiegyezés létrejöttében és eredményeiben a konzervatív eszme képviselőinek diadalát látta.

Görgei a *Mit köszönünk a forradalomnak?* hasábjain ezt a múltértelmezést vette kritika alá. Világosan elhatárolódott az 1848–49-es küzdelem indokoltságát és jogszerűségét elvitató konzervatív állásponttól, és csípős iróniával szedte darabokra a konzervatív alkotmányvédelem és alkotmánybiztosítás mítoszát, rámutatva arra az ellentmondásra is,

hogy nem lehet egyszerre dicsérni a honvédsereg „szakmai” teljesítményét és kétségbe vonni azon eszmék igazságosságát, amelyekért az a küzdelmet folytatta.

A mű keletkezéséről szinte semmit sem tudunk – Görgei levelezésében halvány utalás sincs arra, hogy mikor és milyen körülmények között írta. Érdekes módon Görgey István, a tábornok öccse fel sem vette azt abba a bibliográfiába, amely háromkötetes összefoglalója 1885-ben megjelent első kötetének végén található. Ugyanakkor nyilvánvalóan az ő adatszolgáltatása alapján került be Szinnyi József írói lexikonjának Görgeiről szóló szócikkébe¹¹⁵, 1906-ban pedig annak ürügyén, hogy Görgei a röpirat végén szép jellemzést írt a fúzió révén a dualista rendszert megszilárdító Tisza Kálmánról, egy példányt küldött belőle Tisza István grófnak, Kálmán fiának, aki azt saját kezű levélben köszönte meg.¹¹⁶

„Kossuth és Görgei” – az 1880-as évek vitái

Kossuthot többször is unszolták, hogy írja meg emlékiratait. *„Hogy az én emlékirataim nem megvetendő világot vetnének hazánk történelmének egy igen érdekes szakaszára, azt elismerem. Azt pedig tudom, hogy az adatok, melyekben nem szűkölködöm, itt-ott nagyon furcsa fényt vethetnének némely hírneves reputációkra, s nem egy emlékirati lapot, nem egy "históriát" a "fabulák" országába relegálnának [száműznének]. Hanem úgy érzem, hogy nemigen lehetne azon közügyekről, melyekben részt vettem, szólanom anélkül, hogy itt-ott magamról is szólnék. Én pedig – vegyék bár az unszolók hibának, nem tehetek róla – egy nemével a legyőzhetetlen undornak viseltetem az autobiográfiák iránt, mert lélektani okoknál fogva meg vagyok győződve, hogy aki saját viselt dolgainak megörökítése végett veszen tollat kezébe, akarva, nem akarva azon ösztön befolyása alatt ír, hogy saját édes énje alakjának szögletességeit kidomborítsa, saját jellemének faltjait lecsiszolja, hibáit elsimítsa, vétkei elfedezze vagy mások nyakába kerítse; általában hogy másokat minél kisebbeknek tüntessen fel, miszerint maga minél nagyobbnak látszassék”* – írta 1870. december 30-án.¹¹⁷

Amikor pedig 1879-ben két budapesti könyvkereskedő felkérte őt, hogy a szegedi nagy árvíz károsultjait segélyezendő írja meg emlékiratait, s ők azt készek minden haszon nélkül kiadni, Kossuth e gondolatokhoz még hozzátette: *„Akarva nem akarva, a "kedves én" szubjektivitása okvetlenül beletolakodik a játékba, úgy hogy azoknál, kik a történelmi fontosságú eseményeknek nem pusztán avatott tanúi, hanem tényezői vagy éppen intézői is voltak, az autobiográfiák kisebb-nagyobb mértékben mindig vagy az öndicsőítési, vagy legalább az önigazolási viszketeg nyomait viselik magukon. Julius Caesar kommentárjaitól kezdve nem ismerek autobiográf színezetű emlékiratot, mely e gyarlóságtól ment volna. Lehet, hogy ez lélektani kényszerűség, de mindenestre hiúság szagú; ez pedig olyan szag, amittől én gyomromból undorodom. (...) Lehet, rosszul tettem, de be kell vallanom, hogy soha még csak kísértetbe sem jöttem ennek az undornak leküzdését megkísérelni, legalább azóta bizonyosan nem, amióta nemzetünk közéletében cselekvőleg részt veheték.”*¹¹⁸

Szép és maradandó gondolatok ezek – s nemcsak a magyar emlékirat-irodalomra érvényesek. Ám – véleményem szerint – az igazság az utolsó mondatban van elrejtve. Kossuth számára a múlt nem történelmi eseménysor, hanem politikai érvkészlet volt; s úgy vélte, nem kötheti meg a saját kezét egy végleges, bármikor bárki által felüthető munkában foglaltakkal. Ezért nem avatkozott a szabadságharc történetét taglaló sajtóvitákba az 1850-es években – legalábbis a saját nevében nem: hol segédtszjtje, Asbóth Sándor nevében, hol más munkatársainak aláírásával tette közzé ilyen jellegű állásfoglalásait.¹¹⁹ A szabadságharc történetével részletesebben csak egy 1858-as angliai felolvasásában foglalkozott; ám itt is

kerülte azt, hogy összefoglaló képet adjon, csupán egyes elemeket, a Bécshez való viszonyt, a nemzetiségek állásfoglalását, a fegyverletétel körülményeit taglalta.

Jellemző példa, hogy bár Görgei emlékiratait már 1852-ben megkapta, s ki is jelentette róluk, hogy a bennük foglaltak „*mérges koholmányok*”; ám csak 1888-ban jutott eszébe, hogy kétségbe vonja mindazt, amit Görgei utolsó, 1849. augusztus 10-i találkozájukról írt.¹²⁰ Erre utal az is, hogy a Görgei árulását meghirdető 1849. szeptember 12-i vidini diplomáciai körlevél szerzőségét ugyan soha nem tagadta meg, de kerülte a rá való utalást, s *Irataim az emigrációból* című munkájának előszavában a nevében terjesztett fiktív, 1849. augusztus 15-i dátumú orsovai búcsúszózatról szólva megjegyezte: „*Én sem azt, sem mást nem írtam*”; amivel aztán sok fejtörést okozott a vidini levél szerzőségét találgató történészeknek.¹²¹

Kossuth 1880-ban jelentette meg *Irataim az emigrációból* című munkájának első, 1881-ben pedig a második kötetét. Ebben a kötetben első ízben jelent meg magyarul Kossuth már említett, Kütahyában írott névtelen cikkeinek, illetve 1858-as angliai felolvasásainak szövege *Értekezés Magyarországról* címmel.

Ezt követően a Gyulai Pál szerkesztette „Budapesti Szemlében” egymás után jelentek meg azok a közlemények, amelyek Kossuth munkájának egyes részleteit támadták. Arany László (Arany János fia) a második kötet megjelenését követően névtelen cikkben taglalta Kossuth *Pragmatica Sanctio* értelmezésének hibáit.¹²² Ez utóbbihoz Gyulai Pál is csatlakozott.¹²³ A három kötet megjelenését követően szintén Arany László írt háromrészes kritikai tanulmányt a „Budapesti Szemlében” *Kossuth emlékiratairól* címmel, amelyet később önálló kötetben, *A magyar emigráció mozgalmái* címmel is megjelentetett.¹²⁴ A történész Salamon Ferenc (maga is egykori honvéd) többrészes cikksorozatában a forradalom és a közös ügyek kapcsolatát elemezte.¹²⁵

A vitába Görgei is beszállt: a *Kossuth és Görgei*, illetve a *Még egyszer Kossuth és Görgei* című írásaiban a rá vonatkozó vádakát cáfolta. A *Pragmatica Sanctióra* vonatkozó, a közös ügyeket tárgyaló cikkeket már jórészt olyan szerzők írták, akik nem játszottak komoly, vagy egyáltalán semmilyen szerepet a forradalomban (Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Arany László).¹²⁶ Görgei viszont szemtanúként és fontos résztvevőként szólhatott hozzá a kérdésekhez.

Első cikkében Kossuthnak a függetlenség és a trónfosztás kimondásával kapcsolatos állításait vette kritika alá, s igyekezett azokat cáfolni. Saját emlékirataira és a történeti logikára hivatkozva úgy vélte, a hadsereg nem értett egyet a függetlenség és a trónfosztás kimondásával, s Kossuth ellenkező értelmű állításai nem igazak. Ugyanígy cáfolta a saját diktatori ambícióival kapcsolatos vádakát is.

A második tanulmányban – jobbjára a *Gazdátlan levelek* gondolatmenetét idézve – cáfolta Kossuth azon vádját, miszerint ő, Görgei készakarva áldozta volna fel Debrecennél 1849. augusztus 2-án Nagysándor I. hadtestét. Kiigazította Kossuthot a feldunai hadsereg Aradra érkezésének dátumával kapcsolatban (Kossuth ezt a valóságosnál egy nappal korábbra tette), illetve Kossuth saját, 1849. augusztus 11-i nyilatkozatait idézve cáfolta az árulás vádját. Ugyanígy hosszan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy kinek az ötlete volt Buda ostroma: Kossuthé, Klapkáié vagy Görgeié.

A hadászati kérdésekben Görgei fejtegetései logikusak és helyesek. Ami a függetlenség kimondásának kérdését illeti, itt az adatok annyira ellentmondók, hogy ma sem könnyű megállapítani, kinek az előadása hitelesebb: Kossuthé vagy Görgeié. Ugyanakkor azok a kiáltványok, amelyeket Görgei 1849 áprilisában a Kossuthtal történt gödöllői megbeszélését, majd a függetlenség és trónfosztás hírének megérkezését követően kibocsátott, arra mutatnak, hogy fenntartásai és kifogásai legfeljebb a függetlenség kimondásának időszerűségével, nem pedig tartalmával kapcsolatban voltak.¹²⁷

A két írásnak nem volt komolyabb visszhangja, noha tudjuk, hogy Kossuth belekezdett egy válasz megfogalmazásába, de végül is nem fejezte be és nem is publikálta azt.¹²⁸ E két írással Görgei szűkebb értelemben vett publicisztikai tevékenysége is lezárult: nem vett részt a Békepártról 1883–1886 között folytatott vitában és más polémiákban sem.

Az interjúk

Görgei hosszú életének köszönhetően megérte a magyarországi modernizáció első évtizedeit, azon belül pedig azt a folyamatot, ahogy a sajtó egyre nagyobb tömegeket ért el, miközben a sajtóorgánumok száma is megsokszorozódott. A tájékoztatás és a szórakoztatás mellett a napisajtóban és a hetilapokban, illetve a népszerű folyóiratokban egyre nagyobb tér jutott a szenzációnak.

Görgei klagenfurti és viktringi száműzetése alatt nem tudunk arról, hogy újságírók keresték volna meg őt – pontosabban, egy német lap riportere közölt egy rövid cikket egy klagenfurti látogatásról, s azon belül a szerző Görgeivel kapcsolatos benyomásairól.¹²⁹ 1867 után is több mint másfél évtized telt el a tábornokkal készült első riportok megjelenéséig. Az apropót az 1884-ben megindult rehabilitációs mozgalom adta. Ennek eredményeként 1884. május 30-án 207 volt honvéd nyilatkozatban jelentette ki, hogy nem tartja Görgeit árulónak. A mozgalom és a nyilatkozat komoly visszhangot keltett, a honvédegyletek egy része tiltakozott és elítélő nyilatkozatokat fogadott el, s ez történt a honvédegyletek országos gyűlésén is.

Ennek ürügyén kereste fel Görgeit Visegrádon Párty Alajos miskolci református lelkész, s a tábornokkal folytatott beszélgetés alapján háromrészes cikket tett közzé a „Borsod-Miskolci Értesítő” hasábjain. Mint az a tábornok 1884. október 25-én Pártyhoz intézett leveléből kiderül, a derék tiszteletes ugyan szinte minden olyan eseményt, helyszínt és nevet megemlített az interjú első részében, ami a Görgeivel folytatott beszélgetés közben előfordult, ugyanakkor szinte mindent össze is kevert. **(X/1. Visegrád, 1884. szeptember – Párty Lajos beszámolója Görgeinél tett látogatásáról. In: GÖRGEI /2018/ 401-412.)** Mindez azért fontos, mert figyelmeztet ennek és a többi interjúnak a forrásértékével kapcsolatos korlátokra. Minden alkalommal sok múlt azon, hogy az alkalmi vagy hivatásos riportert milyen tényleges ismeretekkel és tudással rendelkezett a forradalom és a szabadságharc eseményeiről, s hogyan volt képes ezek alapján formába önteni a tábornoktól hallottakat.

Kutatásom során összesen 22 ilyen interjút vagy személyes beszámolót sikerült fellelni. Ezek közül az első három az 1884. évi rehabilitációs mozgalom kapcsán keletkezett, közülük a legértékesebb a Függetlenségi Párt képviselője és katonaszakértője, Bolgár Ferenc által készített beszélgetés. **(X/3. Visegrád, 1884. szeptember 6. – Görgei nyilatkozata Bolgár Ferencnek. In: GÖRGEI /2018/ 412-423.)** A negyedik interjúban Görgei arról a hamvába holt tervről nyilatkozott, amelynek célja a Buda várát védő Heinrich Hentzi vezérőrnagy szobrának a honvédegyletek általi megkoszorúzása lett volna. **(X/4. Visegrád, 1893. október 18. – Görgei nyilatkozata a Hentzi-emlékmű megkoronázásnak tervéről. In: GÖRGEI /2018/ 423-425.)** 1894-ben, Kossuth halálát követően két lapnak is nyilatkozott a kormányzóhoz fűződő kapcsolatáról és Kossuth történelmi érdemeiről. **(X/5-6. Visegrád, 1894. április 4-5. – Görgei nyilatkozata Kossuth Lajosról. In: GÖRGEI /2018/ 425-437.)** Kiemelendő még Rothfeld doktor 1897. évi riportja, amelyben a tábornok I. Ferenc József és II. Miklós orosz cár szentpétervári találkozója ürügyén az 1849. évi orosz intervencióról és az orosz politikáról fejtette ki nézeteit. **(X/8. Hely nélkül, 1897. május 26. előtt – Rothfeld**

doktor riportja Görgei Artúrral I. Ferenc József és II. Miklós orosz cár szentpétervári találkozásáról. In: GÖRGEI /2018/ 441-443.)

Az ezt követő időszak interjúiban inkább az idős tábornok mindennapjaiba nyerhetünk bepillantást, egy-két esetben pedig azt tapasztalhatjuk, hogy az interjú készítője igen alaposan átfogalmazta azt, amit Görgeitől hallott. Ilyen a Czetz Jánosról készített interjú, amelynek részleteit maga Görgei cáfolta (**X/11. Visegrád, 1904. október 8. – Lakatos Sándor riportja Görgeivel Czetz János honvéd vezérőrnagyról; X/12. Visegrád /?/, 1904. október 15. előtt – Görgei helyesbítő nyilatkozata Czetz János honvéd vezérőrnagyról. In: GÖRGEI /2018/ 446-449.**), de ilyen az a beszámoló is, amelyet a neves író és politikus, Eötvös Károly készített Görgei 1849. július 2-i sebesüléséről – ez több ponton nyilvánvalóan ellenkezik azzal, amit a tábornok 1852-ben, az emlékiratában megírt az eseményről. (**X/10. Budapest, 1901. – Eötvös Károly beszámolója Görgeinél tett látogatásáról, s a tábornok 1849. július 2-i sebesüléséről. In: GÖRGEI /2018/ 444-446.**) Érdekes részleteket tartalmaz az 1848. és 1849. március 15-ről és a márciusi ifjakról készített interjú (**X/16. Budapest, 1908. március 15. előtt – H. L. riportja Görgeivel 1848. és 1849. március 15-éről. In: GÖRGEI /2018/ 457-459.**), ugyanakkor a tábornok emlékezetének gyengüléséről tanúskodik az 1848–49 fordulójáról szóló beszámoló. (**X/18. Budapest, 1909. december 25. előtt – Görgei nyilatkozata az 1848 karácsonyi eseményekről. In: GÖRGEI /2018/ 465-466.**)

A kései interjúk közül a legfontosabb kétségkívül Mikszáth Kálmán *Az öreg diktátor* című írása, amelyből érdekes részleteket tudhatunk meg a tábornok gyermekkoráról vagy hadvezéri attitűdjéről. Ez is azt mutatja, hogy a 90 éves tábornoktól is lehetett érdemi adatokhoz jutni – ha a riporter jól tudott kérdezni. (**X/17. Budapest, 1908. – Mikszáth Kálmán beszámolója Görgeivel történt találkozásáról. In: GÖRGEI /2018/ 459-465.**)

Görgei egyébként szívesen nyilatkozott az őt felkereső személyeknek. Tudjuk, hogy adatokat szolgáltatott a róla könyvet író Jászi Oszkárnak.¹³⁰ Meglátogatta őt Visegrádon a publicista-történész Pethő Sándor, aki később kiváló életrajzot írt róla.¹³¹ Károlyi Mihállyal Batthyány Lajos gróf halálos ítéletének lehetséges indokáról beszélt.¹³² Hatvany Lajos és mások előtt 1900-ban vagy 1901-ben a fegyverletétel részleteit taglalta.¹³³ Aggházy Kamil honvédszázadossal a kápolnai csatáról és Buda ostromáról folytatott kimerítő társalgást.¹³⁴ Tragor Ignáccal a Vácott kibocsátott kiáltványairól, illetve a július 15–17-i váci csata részleteiről beszélt.¹³⁵

Móricz Zsigmond 1912-ben kereste fel őt, s a tábornok a vele folytatott beszélgetést követően olyan izgalomba jött, hogy családtagjai az egészségi állapotáért aggódtak. Móricz előtt apjához, anyjához és feleségéhez fűződő viszonyáról is kendőzetlen nyíltsággal beszélt.¹³⁶

Marczali Henrikkel is többször beszélgetett 1848–1849-ről és Kossuthról. „*Görgei gyakran mondta nekem – írja Marczali –, hogy 1848-ban Kossuth a nagy ember, ki nélkül nem történt volna semmi. Ő maga csak buborék, kit fölvetett az események árja.*”¹³⁷ Marczali megkérdezte őt akkor is, amikor az aradi vértanú Leiningen-Westerburg Károly levelezését és naplóját rendezte sajtó alá.¹³⁸

Visszaemlékező levelek

Kötetünk utolsó egységében a tábornok 12 olyan levelét közöljük, amelyekben a forradalom és szabadságharc eseményeiről, szereplőiről, egyes kérdéseiről nyilatkozott. Kettőben a szabadságharc zsidó honvédjeinek teljesítményéről fejtette ki elismerő véleményét, híven

ahhoz a jogkiterjesztő liberális állásponhoz, amely elvből ellenzett minden vallási vagy nemzeti diszkriminációt. (XI/1. Visegrád, 1891. február 5. – Görgei levele Kónyi Manóhoz az 1848–1849. évi szabadságharc zsidó honvédjeiről. In: GÖRGEI /2018/ 479.; XI/4. Szombathely, 1898. február 6. – Budapest, 1896. február 12. – Bernstein Béla főrabbi és Görgei Artúr levélváltása az 1848–1849. évi szabadságharc zsidó honvédjeiről. In: GÖRGEI /2018/ 483-486.)

Rokoni kérésre jegyezte fel Kazinczy Lajos honvédezredessel, illetve Raksányi Imre honvédőrnaggyal kapcsolatos emlékeit (vagy inkább azok hiányát). 1898-ban előzékenyen válaszolt a császári és királyi 48. gyalogezred parancsnokának az ezred 3. zászlóalja 1848–49-es történetével kapcsolatos kérdéseire, sőt, még volt bajtársait is kikérdezte az ügyben. (XI/5-6. Budapest, 1898. április 25. és Visegrád, 1898. május 26. – Görgei válaszai Csanády Artúr ezredes, a császári és királyi 48. gyalogezred parancsnokának az ezred 3. zászlóalja által használt szalagjainak a sorsáról. In: GÖRGEI /2018/ 486-488.) 1899-ben Pszotka Ferenc kérésére a téli hadjárat egyik epizódjáról, az Aulich-hadosztály szkalkai átkeléséről írta meg emlékeit. (XI/9. Hely és dátum nélkül, 1899 – Görgei levele Pszotka Ferenchez az Aulich-hadosztály átkeléséről a Szkalkán 1849 januárjában. In: GÖRGEI /2018/ 492-493.) De hasonló előzékenységgel válaszolt a hivatásos történész Marczali Henriknek Arad 1849. augusztusi kapitulációjával kapcsolatos kérdésére, vagy Wesselényi Miklós életrajzírójának, Kardos Samunak egy Horváth Mihálytól származó, tévesnek vélt adattal kapcsolatos érdeklődésére. (XI/11. Visegrád, 1904. október 20. – Görgei Artúr levele Kardos Samuhoz Wesselényi Miklós báró 1848. november végi vagy december eleji utazásáról. In: GÖRGEI /2018/ 495.) Kimondottan érdekes életrajzi adalékot tartalmaz az a levél, amelyben arról emlékezik meg, hogyan bukott meg hadászatból a tullni utászkar iskolán. (XI/3. Visegrád, 1891. június 26. – Görgei Artúr levele ismeretlen egyetemi oktatóhoz a tullni utásziskolán folytatott tanulmányai ürügyén protekciót kér egy jogásznövendék számára. In: GÖRGEI /2018/

1899-ben és 1908-ban Petőfivel történt egyetlen, 1849. májusi találkozásának történetét örökítette meg, némileg már halványuló emlékezettel. (XI/8. Visegrád, 1898. július 18. – Görgei levele Paczka Ferenchez, a „Neue Freie Presse” budapesti tudósítójához Petőfivel történt 1849. májusi találkozásáról. In: GÖRGEI /2018/ 490-491.; – XI/12. Visegrád, 1908. szeptember 6. Görgei visszaemlékezése Petőfivel történt 1849. májusi találkozására. In: GÖRGEI /2018/ 496-497.) Még Hatvany Lajos hívta fel a figyelmet arra, érthetetlen, hogy a kortársak miért nem kérdezték korábban a szabadságharc egykori fővezérét a Petőfivel történt találkozásáról. Különösen érthetetlen ez az eljárás a neves kritikus, a Görgeivel jó barátságot ápoló Gyulai Pál részéről, akinek már csak „*rokoni és szakmai alapon*” is érdeklődnie kellett volna, hiszen „posztumusz” sógora volt Petőfinek, s könyvet is írt a költőről.¹³⁹ Egyes utalásokból kiderül, hogy időnként beszéltek Görgeivel Petőfi 1849. májusi látogatásáról, de a jeles szerkesztő-kritikus nem írta le a vele szoros barátságot ápoló táborkokkal a történeteket.¹⁴⁰

Tudjuk, hogy Éble Gábor is megkereste őt a 6. (Württemberg) huszárezred zászlóinak sorsával kapcsolatban. „...a *Württemberg huszárezred zászlói sehogy sem lehetnek jelenleg, sem az ezrednél, sem a bécsi Arzenálban, sem pedig magyarországi múzeumokban, hanem lehetnek egyedül csak azon többi zászlók közt, amelyek Világosnál összes fegyverzetünkkel együtt orosz kézbe kerültek*” – válaszolta a tábornok.¹⁴¹

Ugyanakkor kellő önmérsékletéről tett tanúbizonyságot olyankor, amikor nem volt pontos ismerete vagy ötlete a feltett kérdéssel kapcsolatban. Így amikor a történész-politikus Thallóczy Lajos a magyar–orosz kapcsolatokról írandó könyvéhez az 1849. évi orosz intervenció előkészítésével kapcsolatos adatokról kérdezte, azt javasolta neki, hogy

kérdésével inkább Zichy Ferenc grófhhoz, az orosz intervenciós haderő egykori főbiztosához forduljon.¹⁴²

IN: GÖRGEI Artúr válogatott írásai – Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. Sajtó alá rendezte: HERMANN Róbert. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018.

SZAKIRODALMI VÁLOGATÁS

- BORUS József (1975): *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*. Zrínyi Kiadó, Budapest
- BŐHM Jakab – FARKAS Györgyi – CSIKÁNY Tamás (1998): *Saját kezébe, ott, ahol...* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. FARKAS Györgyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította BŐHM Jakab. A bevezető tanulmányt írta CSIKÁNY Tamás. Budapest
- GÖRGEY Artúr (1988): *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Sajtó alá rendezte: Katona Tamás. Pro Memoria. I-II. k. Európa, Budapest
- GÖRGEY István (1885) *1848 és 1849-ből*. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika. I-II. k. Franklin, Budapest
- GÖRGEY István (1916): *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. MTA, Budapest
- GÖRGEY István (1918): *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*. MTA, Budapest
- HERMANN Róbert (2001): *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem, Osiris Kiadó, Budapest
- KATONA Tamás [2003]: *Az aradi vértanúk*. 4. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest
- KOSÁRY Domokos (1985): A forradalom és szabadságharc sajtója 1848–1849. In: *A magyar sajtó története I*. Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KOSÁRY Domokos (1994): *A Görgey-kérdés története I–II*. Osiris – Századvég, Budapest
- KOSSUTH Lajos (1880): *Irataim az emigrációból*. I. Athenaeum, Budapest
- KOSSUTH Lajos (1881): *Irataim az emigrációból*. II. Athenaeum, Budapest
- *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos a Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. Sajtó alá rendezte BARTA István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952-1953.
- *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. k. Kossuth kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte: BARTA István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- TRAGOR Ignác (1908): *Vác története 1848–49-ben*. Váci Múzeumi Egyesület, Vác. (Reprint kiadás: Vác, 1998.) Sajtó alá rendezte: ZOMBORKA Márta. Az utószót írta: Horváth M. Ferenc.
- VUKOVICS Sebő (1982) *visszaemlékezései 1849-re*. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon, Budapest

ABSTRACT

Hermann, Róbert

The writer Artúr Görgei

Artúr Görgei was a general and, for a time, Minister of War and Commander of the Army, in the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848-1849. Although his memoirs were published in German in 1852 and in Hungarian in 1911 and 1988, the general's writings before and after 1852 in dailies, weeklies, periodicals and occasionally collected in small volumes, has become accessible only now. In many cases, these writings complement and balance assertions in his memoirs and offer a glimpse into the intellect of an exceptional mind. We present the introductory study to the volume published on the 200th anniversary of the birth of Artúr Görgei, in which the references in bold draw attention to some excerpts from the text.

JEGYZETEK

- ¹ *Görgei Artúr válogatott írásai*. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. Válogatta és sajtó alá rendezte: dr. HERMANN Róbert. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018. 519 l.
- ² I. A kókuszdióolaj szilárd és folyékony zsírsavairól (Kémiai tudományos értekezés, 1848). II. Görgei újságcikkei, kiáltványai és beszédei, 1848–1849. III. Görgei Artúr levelei Kemény Zsigmond báróhoz, a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez, 1861. IV. Gazdátlan levelek, 1862–1867. V. Görgei memorandumai és cikkei, 1867. VI. Demár János [Görgei Artúr]: Dembiński emlékiratairól. VII. Mit köszönünk a forradalomnak? VIII. Kossuth és Görgei. IX. Még egyszer Kossuth és Görgei. X. Görgei Artúrral készített interjúk, 1884–1915. XI. Görgei levelei pályafutásáról, valamint a szabadságharc eseményeiről és szereplőiről.
- ³ PETHŐ Sándor (1930): *Görgey Artur*. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc ny. ezredes. Genius, Budapest, é. n.; KOSÁRY Domokos (1994): *A Görgey-kérdés története* I–II. Osiris – Századvég, Budapest
- ⁴ VOINOVICH Géza (1914): Görgei és az irodalom. I–II. *Budapesti Szemle*, 158. k. 239–275., 387–418. *lásd* különösen 394–418.
- ⁵ GÖRGEY Artúr – GÖRGEY István, Klattau, 1845. május 19. MTAK Kt. Tört. 4° 219/146. Kivonatossan közli GÖRGEY István (1916): *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. MTA, Budapest, 232–233.
- ⁶ GÖRGEY (1916) 262.
- ⁷ GÖRGEY (1916) 263.
- ⁸ Görgey Artúr – Görgey István, Prága, 1847. február 4. MTAK Kt. Tört. 4° 219/150. Kivonatossan közli GÖRGEY (1916) 281–283.
- ⁹ Görgey Artúr – Görgey István, Prága, 1847. június 23. MTAK Kt. Tört. 4° 220/152. Kivonatossan közli GÖRGEY (1916) 290–294.; uő–uő, uo., 1847. augusztus 23. MTAK Kt. Tört. 4° 219/153. Kivonatossan közli GÖRGEY (1916) 295–297.
- ¹⁰ GÖRGEY (1916) 311–315.
- ¹¹ GÖRGEY (1916) 338–339.
- ¹² RIEDEL Miklós (2016): Görgey Artúr, a vegyész-tábornok. *Magyar Kémikusok Lapja*, 71. évf. 12. sz. 380–384., az idézet a 381. oldalon.
- ¹³ Görgey kémikusi működésére *lásd* THAN Károly (1893): Egy magyar hadvezér mint chemikus. *Budapesti Szemle*, 71. k. 161–180., az idézet a 172. oldalon; SZABADVÁRY, Ferenc (1965): Les recherches chimiques du général Görgey. *Actes du XIe Congrès International d'Histoire des Sciences* 4. Varsovie, 78–81.; SZENTGYÖRGYI István (1968): A kémikus Görgey. *Gyógyszerészet*, 12. évf. 7. sz. 267–272.; MÓRA László (1993): Görgey Artúr mint kémikus és haditechnikus. *Technikatörténeti Szemle*, 20. sz. 137–157.; MÓRA László (1993): Katonai sikereit elősegítették kémiai tanulmányai. 175 éve született Görgey Artúr. *Magyar Tudomány*, 38/100. k. 9. sz. 1132–1138.
- ¹⁴ GÖRGEY (1916) 337.; GÖRGEY István (1885) *1848 és 1849-ből*. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika. I. k. Franklin, Budapest, 6.
- ¹⁵ GÖRGEY (1916) 350.; GÖRGEY (1885) I. 12.

- ¹⁶ *Lásd* erre Görgey Artúr – Görgey György, Pozsony, 1840. május 12. MTAK Kt. Tört. 4° 219/107. Kivonatossan közli GÖRGEY (1916) 103.
- ¹⁷ *Marczius Tizenötödike*, 1. évf. 1848. június 10.
- ¹⁸ Magyar fordításban közli GÖRGEY (1916) 343. Eredetije ismeretlen helyen.
- ¹⁹ Görgei – Kossuth, Szolnok, 1848. szeptember 13. HL 1848-49. 50/154. Közli (tévesen Mészáros Lázárral azonosítva a címezett) STEIER Lajos [1924]: Görgey és Kossuth. Genius, Budapest, 26.; helyes címmel HERMANN Róbert (2001): *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem, Osiris Kiadó, Budapest, 46–47.
- ²⁰ *Marczius Tizenötödike*, 1849. április 10. 49. sz. *Lásd* MÓD Aladár (1948): Pártharcok és a kormány politikája 1848-49-ben. In: *Forradalom és szabadságharc 1848-1849*. Szikra, Budapest, 132–133.
- ²¹ KOSÁRY Domokos (1985): A forradalom és szabadságharc sajtója 1848–1849. In: *A magyar sajtó története I*. Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 256.; KOSÁRY (1994) I. 49.
- ²² *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos a Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. Sajtó alá rendezte BARTA István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952–1953. 839. (Továbbiakban: KLÖM) Kiemelések itt és a továbbiakban is a szerzőtől. (A szerk.)
- ²³ KLÖM XIII. 952–953.
- ²⁴ A váci nyilatkozatra *lásd* HERMANN Róbert (1987): Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája. *Századok*, 121. évf. 5. sz. 849–902.; Uő.: (1988): Görgei Artúr váci nyilatkozata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. évf. 2. sz. 247–294.
- ²⁵ Görgei 1849. február 10-i napiparancsa. Hat darab litográf példány, közte a Guyon Richárd ezredesnek és Szodffridt Ferdinánd alezredesnek szóló példány. HL 1848-49. 13/141. A Guyon-hadosztály egyik dandárja számára kiadott példányának fénymásolata birtokomban.
- ²⁶ VARGA János (1988): *Középszinten a történelemben. FRIDECZKY Lajos memoárja*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 14.): Továbbiakban: FRIDECZKY (1988) 41–42.
- ²⁷ V. ö. HERMANN Róbert (1990): Frideczky Lajos emlékiratairól. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. 2. sz. 129–137.
- ²⁸ FRIDECZKY (1988) 29. 54. jz.
- ²⁹ TRAGOR Ignác (1908): *Vác története 1948–49-ben*. Vác. (Reprint kiadás: Vác, 1998.) Sajtó alá rendezte: ZOMBORKA Márta. Az utószót írta: HORVÁTH M. Ferenc, 76.
- ³⁰ GÖRGEY Artúr (1988): *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Pro Memoria. I. Európa, Budapest, 322–323.
- ³¹ VUKOVICS Sebő (1982) *visszaemlékezései 1849-re*. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon, Budapest, 128.; MÉSZÁROS Lázár (1867) *emlékiratai II*. Az eredeti kéziratokból közrebocsátotta: SZOKOLY Viktor, Pest, 82–83.
- ³² Az 1849. március 3-án, Tiszafüreden mondott beszédét ismerteti STEIER Lajos (1924): *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezedes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 284–286.; 1849. július 6-án a komáromi haditanácsban mondott beszédét ismerteti: *Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849.*, Leipzig, 1850. 139–143. és KLAPKA György (1986): *Emlékeimből*. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Magyar Századok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 166–167.
- ³³ KATONA Tamás [2003]: *Az aradi vértanúk*. 4. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest, 96.
- ³⁴ *Lásd* ezzel kapcsolatban: Kossuth Gödöllőn. In: GÖRGEY (1988) II. 12-18. és GÖRGEI (2018) 343-361.
- ³⁵ GÖRGEY (1988) II. 28.
- ³⁶ KLÖM XIV. 635–636.; MNL OL OHB 1849:3287.
- ³⁷ KLÖM XIV. 653–654.
- ³⁸ KLÖM XIV. 760.
- ³⁹ KLÖM XIV. 759–761.
- ⁴⁰ KLÖM XIV. 802.
- ⁴¹ Német fordításban közli KLÖM XIV. 830., magyarra visszafordítva HERMANN (2001) 290–291.
- ⁴² GÖRGEY (1988) I. 15–16.; VUKOVICS (1982) 46–48.
- ⁴³ GÖRGEY (1988) I. 16.
- ⁴⁴ SZINNYEI József: *Komárom 1848-49-ben*. Napló-jegyzetek. Aigner Lajos, Budapest, 1887. [Reprint kiadás. Komárom, 2000.] 95.; a 64. honvédszászlóalj parancskönyve, 1849. január 1. – 1849. június 14. MNL OL R 51. Parancskönyvek. II. sorozat. No. 8. Az ünnepélyre *lásd még* Klapka napiparancsát, HL 1848-49. 24/513.
- ⁴⁵ Közli Von der Revolution, 436–437., magyar fordításban BÖHM Jakab – FARKAS Györgyi – CSIKÁNY Tamás (1998): *Saját kezébe, ott, ahol...* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. FARKAS Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította BÖHM Jakab. A bevezető tanulmányt írta CSIKÁNY Tamás. Budapest, 153–154. és HERMANN Róbert (1998): *Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben*. Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr, 287–288.
- ⁴⁶ Közli HERMANN Róbert (2006): Kossuth és Görgei között – Ludvig János kormánybiztosi jelentései 1849-ből. *Századok*, 140. évf. 3. sz. 727.
- ⁴⁷ Közli KLÖM XV. 512–513.; HERMANN (2001) 409–410.
- ⁴⁸ Közli KLÖM XV. 1955. 532–533. és F. Kiss Erzsébet (1989): *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 81.

- ⁴⁹ A levelet Görgey István magyar fordításában közli KATONA [2003] 292–294.
- ⁵⁰ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segéd tisztjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra. In: ROSONCZY Ildikó – KATONA Tamás (1988): *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Fordította Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Bibliotheca Historica. Európa Kiadó, Budapest, 543.
- ⁵¹ GÖRGEY István (1918): *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*. MTA, Budapest, 23. A munka születésére lásd KOSÁRY (1994) I. 306–316.
- ⁵² PÉTERFY Jenő (1885): 1848 és 1849-ből. Pozsonytól Tiszafüredig. *Budapesti Szemle*, 41. k. 358.
- ⁵³ HERMANN Róbert (1996): Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció. *Aetas*, 11. évf. 2–3. 40–65.
- ⁵⁴ GÖRGEY Arthur (1911): *Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években*. Fordította németből Görgey István. Franklin, Budapest, I–II. k.
- ⁵⁵ GÖRGEY (1988) I–II.
- ⁵⁶ GÖRGEY (1918) 184.
- ⁵⁷ Görgei – Görgey István, Viktring, 1861. február 1. MTAK Kt. Tört. 4° 220/20. Kivonatban közli Görgey (1918) 188.
- ⁵⁸ Görgei – Görgey István, Viktring, 1861. február 10. MTAK Kt. Tört. 4° 220/22. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 203–204.
- ⁵⁹ Újraközli JÓKAI Mór: Életem legszomorubb napjai (Naplótöredékek). In: LÁNG József – RIGÓ László (vál. és sajtó alá rendezte): JÓKAI Mór (1975): *Cikkek és beszédek. A jegyzeteket írta KERÉNYI Ferenc. JÓKAI Mór Összes Művei. Cikkek és beszédek* VI. k. (1861. január 7. – június 24.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 47–48.
- ⁶⁰ Mein Leben und Wirken in Ungarn. Írta GÖRGEI Arthur. Megbírálva Kmety György egykori magyar tábornok által. Ford. H[uszár] I[mre]. Pest, 1861.
- ⁶¹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1861. november 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/27. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 231–232.
- ⁶² Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. augusztus 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/36. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 254–256.
- ⁶³ Kettejük kapcsolatára lásd SÜLI Attila (2016): A „kis Kossuth” és a honvéd tábornok. Berzenczey László és Görgei Artúr a klagenfurti száműzetésben. *Művelődés*, 69. évf. 5. sz. 15–18.
- ⁶⁴ Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. szeptember 18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/37. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 256–258.
- ⁶⁵ Berzenczey László – Görgey István, Klagenfurt, 1852. november 9. MTAK Kt. Tört. 4° 220/3. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 265–266.
- ⁶⁶ Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. január 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/39. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 272–273. A keletkezés rövid összefoglalását lásd uo. 364–365.
- ⁶⁷ Lásd erre a kézirat fennmaradt részletét. MNL OL Görgey-lt. 36. doboz.
- ⁶⁸ GÖRGEY (1918) 365.
- ⁶⁹ Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTAK Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 367.
- ⁷⁰ Görgei – Görgey István, Viktring, 1867. június 13–14–15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 395.
- ⁷¹ Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának a gesztusért. OSZK Levelestár.
- ⁷² Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. szeptember 18. MTAK Kt. Ms. 4748/94.
- ⁷³ ASBÓTH Lajos (1867): *Görgei. Czáfolat Assermann honvédezredes és ministeri titkár védíratára*. – Függelék: Észrevételek Görgei „Gazdátlan leveleire”. Pest, 27–32.
- ⁷⁴ ASSERMAN Ferenc (1868): *Görgei. Visszhangok a cáfolatokra*. Pest.
- ⁷⁵ MNL OL R 31. Naplók, feljegyzések. 2. csomó. No. 2007.
- ⁷⁶ Toldy Ferenc – Görgei, Pest, 1867. július 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/135. Közli GÖRGEY (1918) 404–405.
- ⁷⁷ Görgey István levele nem ismert, tartalmát ő maga ismerteti. GÖRGEY (1918) 336.
- ⁷⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 30. MTAK Kt. Tört. 4° 220/81. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 336–337.
- ⁷⁹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/92. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 338–339.
- ⁸⁰ Lásd erre nézve PAPP Tibor (1967): A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. évf. 2. sz. 302–338.; ALLMAYER-BECK, Johann Christoph (1987): Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band V. Die bewaffnete Macht. Wien, 61–62.
- ⁸¹ Közli és a vitát ismerteti: DEÁK Ferenc *Beszédei*. V. k. Összegyűjtötte: KÓNYI Manó. 2. kiad. Franklin Társulat, Budapest, 1903. 182–190.; Deák javaslatát közli DEÁK Ferenc (2001): *Válogatott politikai írások és beszédek*. II. k. Vál. és a jegyz.: DEÁK Ágnes. Osiris, Budapest, 423–426. Lásd még SÁRLÓS Béla (1987): *Deák és a kiegyezés*. Gondolat, Budapest, 166–167.
- ⁸² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 22. MTAK Kt. Tört. 4° 220/93. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 340.
- ⁸³ A látogatásra lásd GÖRGEY (1918) 340. és 346. Érdekes módon, Görgei első memorandumához írott kommentárjában Görgey István Deák idézett kijelentését a memorandum átadásának idejére teszi. MTAK Kt. Tört. 4° 220/7. Az említett választási felhívás egy példányát lásd MTAK Kt. Tört. 4° 220/93a. Kivonatban közli GÖRGEY (1918) 340–342.

- ⁸⁴ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/94. Kivonatossan közli GÖRGEY (1918) 342–346.
- ⁸⁵ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5. MTAK Kt. Tört. 4° 220/95. Kivonatossan közli GÖRGEY (1918) 346–347.
- ⁸⁶ GÖRGEY (1918) 347. és 355.
- ⁸⁷ Görgey István 1867. március 8-i levelét nem ismerjük, de egyértelműen utal rá Görgei Artúr 1867. március 11-i, alább hivatkozott levele.
- ⁸⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/97. Kivonatossan közli GÖRGEY (1918) 357–359.
- ⁸⁹ GÖRGEY (1918) 363.
- ⁹⁰ Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTA Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatossan közli GÖRGEY (1918) 367.
- ⁹¹ Görgey István levele a „Budapesti Hírlap” szerkesztőségének. Közli: *Katonai Lapok*, 16. évf. No. 34., 1891. december 1., s ennek nyomán GÖRGEY (1918) 380–381. Ugyanilyen értelmű levelét közölte a „Pesther Lloyd” 1891. november 22-i száma is *Ausstellung von Andenken an den Freiheitskampf* címmel. Ennek kivágatát lásd Görgei memorandumának hátoldalán. MOL Görgey-lt. b/51. fasc.
- ⁹² A kérdésre vonatkozó irodalomból lásd GYALOKAY Jenő (1928): A honvédség megalakulásának előzményei. In: BERKÓ István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története 1868-1918*. Írta Suhay Imre tábornok vezetése alatt a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár részéről kirendelt bizottság. Budapest, 13–23.; MÓRICZ Pál [1928]: *A magyar királyi honvéd*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 16–20.; PAPP (1967) 311–318.; PAPP Tibor (1968): Az Osztrák-Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. évf. 4. sz. 703–724.; ZACHAR József (1977): Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. évf. 4. sz. 166–177. GALÁNTAI József (1985): *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák-magyar dualizmus 1867-1918*. Kossuth, Budapest, 100–110.; DEÁK István (1993): *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1918*. Gondolat, Budapest, 74–80.; PAPP, Tibor (1987): Die königliche ungarische Landwehr (Honvéd) 1868-1914. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band V. Die bewaffnete Macht, Wien, 637–644.; BARCY Zoltán – SOMOGYI Győző [1990]: *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868-1918*. Corvina, Budapest, 11–16.
- ⁹³ A Kasszandra-levélként ismert nyílt levél legutóbbi kiadásait lásd MOLNÁR András (1998): *Deák Ferenc*. Magyar Szabadalmúvek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 237–244.; PAJKOSSY Gábor (1999): *Kossuth Lajos*. Magyar Szabadalmúvek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 138–145.; PAJKOSSY Gábor szerk. (2002): *„Nemzeti újjászületés”*. Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 196–201.
- ⁹⁴ A fogalmazvány és a megjelent szöveg más helyeken is eltér egymástól. Görgey István beavatkozását egyértelművé teszi Görgei Artúr 1867. június 13–15-én hozzá írott levele, amelyben kijelenti, hogy hálás abszolutóriuma „a Nyílt kérelmemen elkövetett üdvös szövegsértésekre is kiterjed”. MTA Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatossan közlését lásd GÖRGEY (1918) 391–396., az idézet a 395. oldalon.
- ⁹⁵ Fogalmazvány. MTA Kt. Tört. 4° 220/10. Másolat. MOL Görgey-lt. b/5. fasc. Közli *Pesti Napló*, 16. évf. 1867. június 4. No. 128. A fogalmazvány alapján közli GÖRGEY (1918) 388–390. A megjelent szöveg alapján közli a szövegváltozatok jelzésével HERMANN (2001) 481–482. és 574. (E közlésben tévesen a másolatot vélt fogalmazványnak.) A nyílt kérelmet a „Wanderer” német fordításban közölte, amiért Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának. OSZK Levelestár.
- ⁹⁶ Fogalmazványát lásd MTA Kt. Tört. 4° 220/128. Közli GÖRGEY (1918) 390–391. A megjegyzés állítólag Királyi Páltól származott.
- ⁹⁷ Közli Kossuth Lajos összes *munkái*. XV. k. Kossuth kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte: Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 820–821. (Továbbiakban: KLÖM XV.) Kemény cikkét lásd Válasz Kossuth Lajosnak a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez intézett levelére, *Pesti Napló*, 16. évf. 1867. szeptember 25. No. 221. 1. Újraközölte DÁNYI Károly (1941): *Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben*. Minerva, Kolozsvár, 118–120.
- ⁹⁸ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. október 1. MTA Kt. Tört. 4° 220/107 lásd még GÖRGEY (1918) 411–414.
- ⁹⁹ GÖRGEY (1885) I. k.; HERMANN Róbert (1999): Máriaissy János olmtüzi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra. In: MÁRIÁSSY János (1999): *Visszaemlékezések az 1848-49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra*. Sajtó alá rendezte: SUGÁR István. Ford. Lenkefi Ferenc. Argumentum Kiadó, Budapest, 225–238.
- ¹⁰⁰ Téves például Szemere 1849. február 13-i levelének közlése és fordítása, DANZER, F. Alfonz (1873): *Dembinski in Ungarn, nach den hinterlassenen Papieren des Generals*. Heerwesens, Wien, 129–130.; *Dembinski Magyarországon*. A vezér hátrahagyott irataiból összeállította: DANZER F. Alfonz. Athenaeum, Budapest, 1874. 95–96. Vö. SZEMERE Bertalan (1990): *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Okmánytár. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította HERMANN Róbert és PELYACH István. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 387. Megcsonkítva közli Batthyány Kázmér külügyminiszter 1849. május 16-án a galíciai orosz hadsereg parancsnokához intézett átiratát. DANZER (1873) 61–67.; DANZER (1874) 279–284. (A közlésből az osztrák kormányt és a Habsburg-házat bíráló passzusok kimaradtak.)

- ¹⁰¹ BORUS József (1975): *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 33–39.
- ¹⁰² Görgei – Mikó Imre, Lunka, 1874. május 13. OSZK Kt. Analekta 10829. Görgei Artúr levelei és levélfogalmazványai. – Görgey Berta Bohus Lászlóval kötött házassága az előző év végén ment tönkre.
- ¹⁰³ Görgei – Thérèse nevelőnő, Lunka, 1874. október 12. OSZK Kt. Levelestár.
- ¹⁰⁴ Görgei – Gyulai Pál, Budapest, 1875. május 9. OSZK Kt. Levelestár.
- ¹⁰⁵ Görgei – Gyulai Pál, Stuttgart, 1877. január 11. OSZK Kt. Levelestár.
- ¹⁰⁶ *Fővárosi Lapok*, 14. évf. 1877. május 10. 521.
- ¹⁰⁷ GÖRGEY (1885) I. 321–323.
- ¹⁰⁸ SZEREMLEI Samu (1867–1868): *Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről*. I–II. k. Emich Gusztáv, Pest.
- ¹⁰⁹ MÁRKI Sándor (1898): Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. X. Athenaeum, Budapest, 1–394.
- ¹¹⁰ HEGYESI Márton (1898): *Az 1848-49-iki harmadik honvédszázalaj története*. Franklin, Budapest.
- ¹¹¹ A Vasárnapi Ujság 1875. március 14-én, a 171. oldalon tudósított a röpirat megjelenéséről.
- ¹¹² FERENCZI Zoltán (1904): *Deák élete*. II. k. MTA, Budapest, 127–128.
- ¹¹³ Somssich Pál visszaemlékezését közli: DEÁK *Ferencz beszédei* (1903). II. k. 1842–1861. 2. kiadás. Sajtó alá rendezte: KÖNYI Manó. Franklin, Budapest, 203–204.
- ¹¹⁴ FIÁTH Ferenc (1878): *Életem és élményeim*. II. k. Tettey Nándor, Budapest, 196–197. – Fiáth munkájának ide vonatkozó utalására Cieger András hívta fel a figyelmemet.
- ¹¹⁵ Görgey István – Szinyei József, hely nélkül, 1889. május 8. MTA Kt. Ms. 776/370.
- ¹¹⁶ Tisza István – Görgey István, hely nélkül, 1906. március 20. MNL OL Görgey-lt. 38. doboz, dátum szerint.
- ¹¹⁷ Kossuth 1870. december 30-i nyilatkozatát közli: KOSSUTH *Lajos iratai* (1900). VIII. k. Sajtó alá rendezte: KOSSUTH Ferenc. Athenaeum, Budapest, 329–330.
- ¹¹⁸ 1879. április 21-én Tettey Nándorhoz és társához írott levelét közli: KOSSUTH *Lajos iratai* (1902). IX. k. Sajtó alá rendezte: KOSSUTH Ferenc Athenaeum, Budapest, 319–320.
- ¹¹⁹ A „Kölnische Zeitungban” más neven közzétett cikkekre lásd KOSSUTH Lajos (1881): *Irataim az emigrációból*. II. Athenaeum, Budapest, 173–178. – Az 1858-as angliai felolvasások anyagát lásd uo. 132–254.
- ¹²⁰ Kossuth Görgei emlékiratairól tett nyilatkozatát idézi Nemeskéri Kiss Miklós 1852. június 11-i levele, közli JÁNOSSY Dénes (1948): *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852*. II/2. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 877. 1888–1890-es nyilatkozatai Görgeivel folytatott utolsó beszélgetéséről: KOSSUTH *Lajos iratai* (1904). X. k. Sajtó alá rendezte: KOSSUTH Ferenc. Athenaeum, Budapest, 168–169. és 358–360. Tanárky Gyula, Kossuth titkára 1859. november 14-i naplójegyzetében írja: „Különlegessége közé tartozik Öregünknek, hogy teljességgel nem olvassa, amit contemporanus [kortárs] honfitársai róla s az 1848-9 eseményekről kinyomtatnak.” KOLTAY- TANÁRKY Gyula (1961): *A Kossuth-emigráció szolgálatában*. Napló (1849–1866). Sajtó alá rendezte: KOLTAY-KASTNER Jenő. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 109.
- ¹²¹ Kossuth az orsovai búcsúszózatáról: KOSSUTH Lajos (1880): *Irataim az emigrációból*. I. Athenaeum, Budapest, V–VI.
- ¹²² Kossuth és a Pragmatica Sanctio. *Budapesti Szemle*, 1881. 25. k. 242–257.
- ¹²³ GYULAI Pál (1911): Még egyszer Kossuth és a Pragmatica Sanctio. (1881). In: *Bírálatok 1861-1903*. MTA, Budapest, 192–209.
- ¹²⁴ Kossuth emlékiratairól. *Budapesti Szemle*, 1883. 33. k. 278–297., 433–453., 34. k. 24–47.
- ¹²⁵ SALAMON Ferenc (1881): A közös ügyek és a forradalom. *Budapesti Szemle*, 26. k. 321–341., 27. k. 27–48. és 212–248.
- ¹²⁶ Az 1880-as évek vitáira lásd KOSÁRY (1994) II. 31–51. és CSABAI Tibor (1961): *Kossuth Lajos és az irodalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 253–261.
- ¹²⁷ V. ö. HERMANN Róbert (2016): Görgei és a trónfosztás. In: Kiss Vendel – SZÁMADÓ Emese (szerk.): *Komárom a szabadságharcban 1848-49*. Válogatás a Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásaiból, 1992–2016. Komárom, 53–94.
- ¹²⁸ MNL OL R 90. I. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. No. 6141. „Görgei értekezés berekesztéséhez jegyzetek s felhasználandó töredékek.”
- ¹²⁹ Egy látogatás Görgeynél. *Pesti Napló*, 1. évf. 1850. augusztus 22. No. 135. Átvétel az [Augsburger?] Allgemeine Zeitungból.
- ¹³⁰ JÁSZI Oszkár emlékezései. In: LITVÁN György – VARGA F. János (vál., szerk. és jegyz. ell., 1982): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Válogatás. Magvető, Budapest, 577–578.
- ¹³¹ PETHŐ Sándor (1913): Látogatás Görgeynél. In: *Sorsok*. Szent István Társulat, Budapest, 78–82. Vö. PETHŐ Sándor (é. n.): *Görgey Artúr*. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc ny. ezredes. Genius, Budapest.
- ¹³² KÁROLYI Mihály (1965): *Egy egész világ ellen*. Az utószót és a jegyzeteket írta: Kiss György. Gondolat, Budapest, 16.
- ¹³³ HATVANY Lajos (1964): Kossuth és Görgey. In: *Emberek és korok*. I. k. Regényes korrajzok, naplók, cikkek. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 542–557.; Uő: Görgey-vacsora. In: uo. I. 558–563.
- ¹³⁴ HERMANN Róbert (2016): Aggházy Kamil visszaemlékezése Görgei Artúrra. In: ZÁVODI Szilvia (szerk.): *Acta Musei Militaris in Hungaria. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16*. Budapest, 123–152.
- ¹³⁵ TRAGOR Ignác (1908): *Vác története 1848–49-ben*. Váci Múzeum Egyesület, Vác, 76., 136., 253.
- ¹³⁶ MÓRICZ Zsigmond: Görgey Artúr. (1931.) In: MÓRICZ Zsigmond (1984): *A tizenkettedik órában*. (Tanulmányok III.) Sajtó alá rendezte: NAGY Péter. Szépirodalmi, Budapest, 46–56.; Uő: A Görgey-kérdés. (1931.) In: uo. 59–62. Móricz a látogatás benyomása alatt külön cikket írt róla a Nyugat hasábjain. MÓRICZ Zsigmond: Az élő

Hermann Róbert: A publicista Görgei Artúr

- vértanú. In: MÓRICZ Zsigmond (1982): *Erkölcsei sarkantyú. (Tanulmányok II.)* Sajtó alá rendezte: NAGY Péter. Szépirodalmi, Budapest, 385–389.
- ¹³⁷ MARCZALI Henrik: A legújabb kor. III. Korunk állami és társadalmi alkotásai. In: MARCZALI Henrik et al. (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet. XII.* Franklin Társulat – Révai Testvérek, Budapest, é. n. 281. Görgei adatokat szolgáltatott Marczali egy másik munkájához is: MARCZALI Henrik (1892): *A legújabb kor története 1825-1880.* Révai Testvérek, Budapest.
- ¹³⁸ Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848–1849. Fordította és bevezeti MARCZALI Henrik. Rákosi Jenő Bp-i Hírlap Váll., Budapest, 1900. 153.
- ¹³⁹ HATVANY Lajos (1967): *Így élt Petőfi.* II. k. 2. kiadás. Sajtó alá rendezte: KISS József – PÁNDI Pál. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 732–733., 36. és 39. jz.
- ¹⁴⁰ Ezeket lásd Hatvany (1967) II. 555–556., 732.; BISZTRAY Gyula – KOMLÓS Aladár (s. a. r. és jegyz. ell.): GYULAI Pál (1961): *Bírálatok, cikkek, tanulmányok.* A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 203–205.
- ¹⁴¹ A levél e részletét faksimile formában közli RÉDVAJ István (1941): *Huszáraink hazatérése 1848/49-ben.* A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, Budapest, 58–59.
- ¹⁴² Thallóczy Lajos – Görgei, Budapest, 1882. november 16. MNL OL Görgey-lt. b/19/a. fasc. Görgei – Thallóczy Lajos, Visegrád, 1882. november 19. OSZK Kt. Fond IX/367.